

তৃতীয় অধ্যায়

আঞ্চলিক ভূগোল

৩.০১ অঞ্চল আৰু আঞ্চলিক ভূগোলৰ ধাৰণা :

ভূগোল বিষয়টোৱ কেইবাটাও শাখাৰ ভিতৰত আঞ্চলিক ভূগোল (Regional Geography) শাখাটো অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। বিষয়টোৱ আৰম্ভণিৰে পৰা এই শাখাটোৱে বিশেষ গুৰুত্ব পাই আহিছে। আঞ্চলিক ভূগোলে পৃথিবীৰ একোটা অঞ্চল, দেশ বা মহাদেশৰ সামগ্ৰিক ভৌগোলিক চিত্ৰখন দাঙি ধৰে। ইয়াৰ যোগেদি একোখন দেশ বা অঞ্চলৰ অন্তৰ্গত প্ৰাকৃতিক, সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু যাতায়াত-পৰিবহন আদি অৱস্থাৰ বিতং বিৱৰণ পাৰি। আঞ্চলিক ভূগোলে সংশ্লিষ্ট অঞ্চলটোৱ ভিতৰৰ স্থানিক পাৰ্থক্যৰো (Spatial variation) আভাস দিয়ে। লগতে কাষৰীয়া অঞ্চলৰ লগত আলোচ্য অঞ্চলটোৱ কি ধৰণৰ ভৌগোলিক সম্পর্ক আছে তাকো দাঙি ধৰে। থোৰতে ক'বলৈ হ'লৈ আঞ্চলিক ভূগোল হৈছে পৃথিবীৰ অঞ্চল একোটাৰ পূৰ্ণাংগ ভূগোল।

আঞ্চলিক ভূগোল একোটা অঞ্চলৰ লগত জড়িত। এইখনিতে সেয়ে স্বাভাৱিকতে প্ৰশ্ন হ'ব পাৰে— অঞ্চল মানেনো কি? সাধাৰণ অৰ্থত ‘অঞ্চল’ শব্দটো সকলোৱে ব্যৱহাৰ কৰে যদিও ভূগোলত ইয়াৰ অৰ্থ আৰু অন্তনিহিত ধাৰণা কিছু সুকীয়া। আধুনিক ভূগোলৰ বিকাশৰ আৰম্ভণিৰে পৰা অঞ্চল সম্বন্ধীয় ধাৰণা (Regional Concept) আৰু তাৰ লগত জড়িত বিতৰ্কই ভূগোল বিষয়ক চিন্তা-চৰ্চাক জাগ্ৰত কৰি ৰাখিছে বুলি ক'ব পাৰি। পৃথিবীৰ বহুতো ভূগোলবিদে আঞ্চলিক ভূগোল বিষয়ক অধ্যয়ন কৰিছে বা আঞ্চলিক পৰিকল্পনাৰ (Regional Planning) লগত নিজকে জড়িত কৰিছে আৰু তেওঁলোকৰ নিজস্ব অভিজ্ঞতা আৰু দৃষ্টিকোণৰ পৰা অঞ্চল সম্পর্কে আলোচনা আগবঢ়াইছে।

আমি ইতিমধ্যে জানিব পাৰিছো যে আমাৰ পৃথিবীখন বৈচিত্ৰপূৰ্ণ। প্রতিটো অঞ্চল বা প্রতিখন ঠাইবে নিজা নিজা অস্তিত্ব আৰু বৈশিষ্ট্য আছে। পৰিবেশৰো প্ৰভেদ আছে। সৌৰজগতত পৃথিবীৰ স্থিতি, পৃথিবীৰ নিজস্ব আকৃতি, গঠন, আৰ্বতন-পৰিভ্ৰমণ আদি অনেক কাৰণত ভূ-পৃষ্ঠৰ বিভিন্ন স্থানত প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশ বিভিন্ন। বেলেগ বেলেগ প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশত সম্পদৰ স্থিতি আৰু গুণাগুণ বেলেগ বেলেগ হোৱা দেখা যায়। তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ়ি উঠা আৰ্থিক বিকাশো স্বভাৱিকতে বেলেগ হ'ব। সামাজিক পটভূমি, ৰীতি-নীতি, ভাৱ-ভাষা, পোছাক-পৰিচছদ, খাদ্যাভ্যাস আদিৰ ক্ষেত্ৰতো পৰিবেশ ভেদে পাৰ্থক্য থকা দেখা যায়। সাম্প্রতিক কালত ক্ষেত্ৰতো পৰিবেশ ভেদে পাৰ্থক্য থকা দেখা যায়। সাম্প্রতিক আৰু সাংস্কৃতিক বিনিময় যথেষ্ট বাঢ়িছে যদিও পৃথিবীত আঞ্চলিক আৰু শ্ৰেণীগত বৈষম্যৰ ধাৰা এতিয়াও অব্যাহত আছে। আনকি কিছু কিছু ক্ষেত্ৰত, বিশেষকৈ জীৱন প্ৰণালীৰ মানদণ্ডৰ ক্ষেত্ৰত, বৈষম্য বৃদ্ধি পোৱাটোহে পৰিলক্ষিত হৈছে। গতিকে দেখা যায় যে আমাৰ এই একেখন পৃথিবীতে পাৰিৱেশিক, ঐতিহাসিক, আৰ্থ-সামাজিক, ৰাজনৈতিক আদি বিষয়ক পাৰ্থক্য আছে।

পৃথিবীৰ ভৌগোলিক বৈচিত্ৰ্যৰ বিষয়ে ভালদৰে জানিবলৈ হ'লে ডাঙৰ পৃথিবীখনক সৰু সৰু ভাগত বিভক্ত কৰি লোৱাটো দৰকাৰ। তেতিয়াহে প্রতিটো অংশৰ প্ৰকৃত স্বৰূপ নিৰ্ণয় কৰাটো সন্তুষ্ট হৈ উঠিব। ভূগোলবিদসকলে নিৰ্দিষ্ট কিছুমান উদ্দেশ্যৰ ভিত্তিত পৃথিবীৰ উপবিভাগক অধ্যয়নৰ সুবিধার্থে ভাগ কৰি লয়। এনে বিভাজন কাৰ্য সাধাৰণতে দুই প্ৰকাৰে কৰা দেখা যায়— (১) ভৌগোলিক উপাদানৰ সাদৃশ্যৰ ভিত্তিত আৰু (২) উপাদানসমূহৰ ক্ৰিয়াত্মক সম্পর্কৰ ভিত্তিত। সাদৃশ্যৰ ভিত্তিত চিনাক্ত কৰা একোটা অংশক সমধৰ্মী অঞ্চল (Homogenous Region) আৰু ক্ৰিয়াত্মক সম্পর্কৰ ভিত্তিত চিনাক্ত কৰা অংশক ক্ৰিয়াত্মক অঞ্চল (Functional Region) বুলি কোৱা হয়।

সমধৰ্মী অঞ্চল : সমধৰ্মী অঞ্চল নিৰ্বাচিত উপাদানবোৰৰ সাদৃশ্যৰ

ভিত্তি চিনাত্ত কৰা হয়। উদাহৰণ হিচাপে প্ৰাকৃতিক অঞ্চলৰ (Natural Region) কথাকে ক'ব পাৰি। প্ৰাকৃতিক অঞ্চল মাটি, জলবায়ু, উদ্ধিদ আদি প্ৰাকৃতিক উপাদানৰ সাদৃশ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি চিনাত্ত কৰা হয়। মৌচুমী অঞ্চল এটা প্ৰাকৃতিক অঞ্চল। এই অঞ্চলৰ অন্তর্গত জলবায়ু, মাটি আৰু উদ্ধিদৰ ক্ষেত্ৰত যথেষ্ট সাদৃশ্য আছে। তেনেধৰণৰ সাদৃশ্যৰ ভিত্তি অসমৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাক এটা সৰু প্ৰাকৃতিক অঞ্চল হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি।

কেতিয়াবা এটা মা৤্ৰ উপাদানৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিও অঞ্চল নিৰ্বপন কৰিব পাৰি, যেনে— ভাষিক অঞ্চল (Linguistic Region)। পৃথিৱীৰ যি অংশত একেধৰণৰ ভাষা কোৱা হয়, সেই অংশক ভাষাটোৰ নাম অনুসৰি ভাষিক অঞ্চল হিচাপে নামকৰণ কৰিব পাৰি। হিন্দীভাষী অঞ্চল, অসমীয়া ভাষী অঞ্চল, বড়োভাষী অঞ্চল, বাংলাভাষী অঞ্চল আদি ভাষাৰ ফালৰ পৰা সমধৰ্মী অঞ্চল

চিত্ৰ-৩.০১ সমধৰ্মী অঞ্চল (এটা মা৤্ৰ উপাদান ভিত্তিক)

ক্ৰিয়াত্মক অঞ্চল : এনে অঞ্চল উপাদানবোৰৰ মাজৰ ক্ৰিয়াত্মক সম্পর্কৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নিৰ্বপন কৰা হয়। সাধাৰণতে নগৰ বা বজাৰকেন্দ্ৰক কেন্দ্ৰ কৰি ক্ৰিয়াত্মক অঞ্চল চিনাত্ত কৰা হয়। প্ৰতিখন নগৰ বা বজাৰকেন্দ্ৰৰে একোটা নিজস্ব অঞ্চল থাকে, যাৰ ক্ৰিয়া-কলাপ মুখ্যতঃ সংশ্লিষ্ট নগৰখনক কেন্দ্ৰ কৰি পৰিচালিত হয়। অন্য কথাত ক'বলৈ হ'লৈ একোখন নগৰৰ কেউফালে থকা এলেকাবোৰ নগৰখনৰ লগত এনেদৰে

বাস্তু থাই থাকে যে নগরখনক বাদ দি এলেকাবোৰ চলিব নোৱাৰে। সেইদৰে সংলগ্ন এলেকাবোৰক বাদ দিও নগরখন বৰ্তি থাকিব নোৱাৰে। নগরখনৰ লগত চাৰিওফালৰ অঞ্চলটো পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া-কৰ্মৰ দ্বাৰা সংযুক্ত (Functionally linked)। এনেধৰণে নগৰৰ লগত সংযুক্ত অঞ্চলটোৰ পৰিসীমা সহজে নিৰ্বপণ কৰিব পাৰি। এই অঞ্চলৰ ভিতৰৰা উপাদানবোৰ সদৃশ নহ'লেও পাৰস্পৰিক সম্বন্ধৰ ফালৰ পৰা এৰাব নোৱাৰা ধৰণে সংযুক্ত। নগৰ, বজাৰ আদি কেন্দ্ৰীয় স্থানক (Central Place) কেন্দ্ৰ কৰি চিনান্ত কৰা অঞ্চলকে ক্ৰিয়াত্মক অঞ্চল বুলি কোৱা হয়।

চিত্ৰ-৩.০২ ক্ৰিয়াত্মক অঞ্চল

প্ৰতিখন নগৰৰে একোটা ক্ৰিয়াত্মক অঞ্চল থাকে। ক্ৰিয়াত্মক অঞ্চলটো নগৰখনৰ লগত বাট-পথ, যাতায়াত-পৰিবহন ব্যৱস্থাৰে নিবিড়ভাৱে জড়িত। অঞ্চলটোৰ পৰা প্ৰতিদিনে যথেষ্ট মানুহৰ আহ-যাহ চলে। অঞ্চলটোৰ উৎপাদিত সামগ্ৰীবোৰো নগৰকেন্দ্ৰলৈ আছে। সেইদৰে নগৰৰ পৰা বিভিন্ন সেৱা আৰু সামগ্ৰী অঞ্চলটোলৈ যায়। এইবোৰৰ ভিত্তিতেই একোটা ক্ৰিয়াত্মক অঞ্চলৰ পৰিসীমা নিৰ্বপণ কৰিব পাৰি। গুৱাহাটী মহানগৰৰ এটা ডাঙৰ ক্ৰিয়াত্মক অঞ্চল আছে। গুৱাহাটী মহানগৰৰ ক্ৰিয়াত্মক অঞ্চলৰ ভিতৰত আকৌ বহুতো সৰু-বৰ নগৰ আৰু বজাৰ কেন্দ্ৰ

আছে। মন করিবলগীয়া কথা যে ক্রিয়াত্মক অঞ্চলবোবৰ মাজতো বিভিন্ন সেৱা, সামগ্ৰী আৰু ভাৰ-ভাষাৰ বিনিময় ঘটে। এইদৰে অগনন ক্রিয়াত্মক অঞ্চলে জালিৰ দৰে সমগ্ৰ পৃথিবীকে আণুবি আছে।

অঞ্চল (Region) হৈছে আঞ্চলিক ভূগোলৰ অধ্যয়নৰ ভিত্তি। একেটা অঞ্চলৰ ওপৰত আঞ্চলিক ভূগোলৰ এটা ভাল অধ্যয়ন হ'ব পাৰে। কেইবাটাও অঞ্চলৰ অধ্যয়ন একে লগে কৰিলে কোনটো অঞ্চল আগবঢ়া আৰু কোনটো অঞ্চল পিছ পৰা সেইটো ওলাই পৰে। কোনো এটা অঞ্চল কিয় পিছ পৰি আছে তাকো আঞ্চলিক ভৌগোলিক অধ্যয়নৰ যোগেদি নিৰ্কপণ কৰিব পাৰি। এইদৰে আঞ্চলিক ভূগোলে আঞ্চলিক উন্নয়ন পৰিকল্পনাতো সহায় কৰিব পাৰে। সেয়েহে অঞ্চল কি, ইয়াক কি দৰে নিৰ্কপণ কৰিব পাৰি, আঞ্চলিক উন্নয়ন কিদৰে সন্তুষ্ট কৰি তুলিব পাৰি, এইবোৰ ভূগোল বিষয়টোৰ, বিশেষকৈ আঞ্চলিক ভূগোলৰ লগত জড়িত অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰশ্ন।

৩.০২ পৃথিবীৰ আঞ্চলিক ভূগোল

পৃথিবীৰ চমু পৰিচয় :

আমি জানো যে ভূপৃষ্ঠৰ প্রায় ১৪৯ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ (অৰ্থাৎ ২৯ শতাংশ) মাটি আৰু ৩৬১ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ (অৰ্থাৎ ৭১ শতাংশ) পানীয়ে আৱৰি আছে। পৃথিবীৰ স্থলভাগ এছিয়া, আফ্ৰিকা, ইউৰোপ, উত্তৰ আমেৰিকা, দক্ষিণ আমেৰিকা, ওচেনিয়া আৰু এণ্টার্কটিকা মহাদেশেৰে গঠিত। আনহাতে পৃথিবীৰ জলভাগ প্ৰশান্ত, আটলান্টিক, ভাৰত, উত্তৰ আৰু দক্ষিণ মহাসাগৰেৰে গঠিত। উল্লেখযোগ্য যে মহাদেশসমূহৰ ভিতৰত এছিয়া মহাদেশ আৰু মহাসাগৰসমূহৰ ভিতৰত প্ৰশান্ত মহাসাগৰ সৰ্ববৃহৎ। এছিয়া মহাদেশে পৃথিবীৰ স্থলমণ্ডলৰ প্রায় ৩০ শতাংশ জুৰি আছে। আনহাতে পৃথিবীৰ মুঠ জনসংখ্যা ৬৬২ কৌটিৰ (২০০৭ বৰ্ষৰ আনুমানিক তথ্য অনুসৰি) ৬০.৫০ শতাংশ কেৱল এছিয়া মহাদেশতে আছে। তদুপৰি পৃথিবীৰ প্রায় ৯০ শতাংশ লোক কেৱল উত্তৰ গোলার্ধত বাস কৰে। মন

চি-৩.০৩ পৃথিবীৰ মহাদেশ আৰু মহাসাগৰ

কৰিবলগীয়া যে পৃথিবীৰ ভূ-প্ৰকৃতি, জলবায়ু, মাটি, উদ্ধিদ, জীৱ-জন্তু আদিৰ বৈশিষ্ট্য ঠাইভেদে বেলেগ বেলেগ। প্ৰাকৃতিক পৰিবেশৰ বিভিন্ন উপাদানৰ এনে তাৰতম্যৰ বাবেই জনসংখ্যাৰ বিতৰণ আৰু মানুহৰ জীৱন-ধাৰণ প্ৰণালী পৃথিবীৰ সকলো ঠাইতে একে নহয়। পৃথিবীৰ বিভিন্ন ঠাইৰ অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক উন্নয়নো আনকি তাৰ প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশৰ বৈশিষ্ট্যৰ ওপৰত বাৰকৈয়ে নিৰ্ভৰ কৰে। সেয়ে অনুকূল প্ৰাকৃতিক পৰিবেশৰ লগতে প্ৰাকৃতিক সম্পদেৰে ভৱপূৰ অঞ্চলসমূহ সাধাৰণতে অৰ্থনৈতিকভাৱে আগবঢ়া। আনহাতে প্ৰতিকূল প্ৰাকৃতিক পৰিবেশ আৰু প্ৰয়োজনীয় প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ অভাৱ থকা পৃথিবীৰ বহু অঞ্চল অৰ্থনৈতিকভাৱে পিছ পৰা।

উল্লেখযোগ্য যে প্ৰাকৃতিক পৰিবেশৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিয়েই পৃথিবীৰ কিছুমান অঞ্চল প্ৰধানকৈ কৃষি আৰু আন কিছুমান অঞ্চল উদ্যোগ

অঞ্চল হিচাপে গঢ় লৈ উঠিছে। এইদৰে প্রাকৃতিক আৰু আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ আঞ্চলিক পাৰ্থক্য মহাদেশ, দেশ বা বাজ্য এখনৰ ভিতৰতো বাৰুকৈয়ে পৰিলক্ষিত হয়। সেয়ে এখন মহাদেশ, দেশ বা বাজ্যৰ সামগ্ৰিক অৱস্থাৰ বিষয়ে জানিবলৈ ইয়াৰ প্রাকৃতিক আৰু মানৱ পৰিবেশৰ প্রতিটো উপাদান আৰু সেইবোৰ মাজত থকা সম্পর্ক গুৰুত্ব সহকাৰে অধ্যয়ন কৰিব লাগিব। এনে অঞ্চলভিত্তিক অধ্যয়নৰ যোগেদি দেশ বা একোটা অঞ্চলৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়ণ আৰু ইয়াৰ লগত জড়িত বিভিন্ন সমস্যাৰ বিষয়ে জ্ঞান আহৰণ কৰিব পাৰি।

মন কৰিবলগীয়া যে পৃথিবীৰ উপৰিভাগৰ প্রাকৃতিক উপাদানসমূহৰ অঞ্চলভিত্তিক কিছু সাদৃশ্যও নোহোৱা নহয়। প্রাকৃতিক পৰিবেশৰ এনে সাদৃশ্যৰ ভিত্তিতে পৃথিবীত কেইটামান প্রাকৃতিক অঞ্চল (Natural Region) চিনাঙ্ক কৰা হৈছে। এনে একো-একোটা প্রাকৃতিক অঞ্চলৰ প্রাকৃতিক আৰু আৰ্থ-সামাজিক বৈশিষ্ট্যসমূহৰ ভৌগোলিক অধ্যয়ন কৰিয়েই ইয়াৰ উন্নয়ণমূলক আঁচনি যুগ্মত কৰা হয়। সেয়ে পৃথিবীৰ আঞ্চলিক ভূগোল অধ্যয়নৰ গুৰুত্ব এতিয়াও অব্যাহত আছে। মহাদেশ, দেশ-আদিৰ উপৰি প্রাকৃতিক অঞ্চলসমূহকো পৃথিবীৰ আঞ্চলিক ভূগোল অধ্যয়নৰ ভিত্তি হিচাপে ল'ব পাৰি।

৩.০৩ পৃথিবীৰ প্রাকৃতিক অঞ্চল :

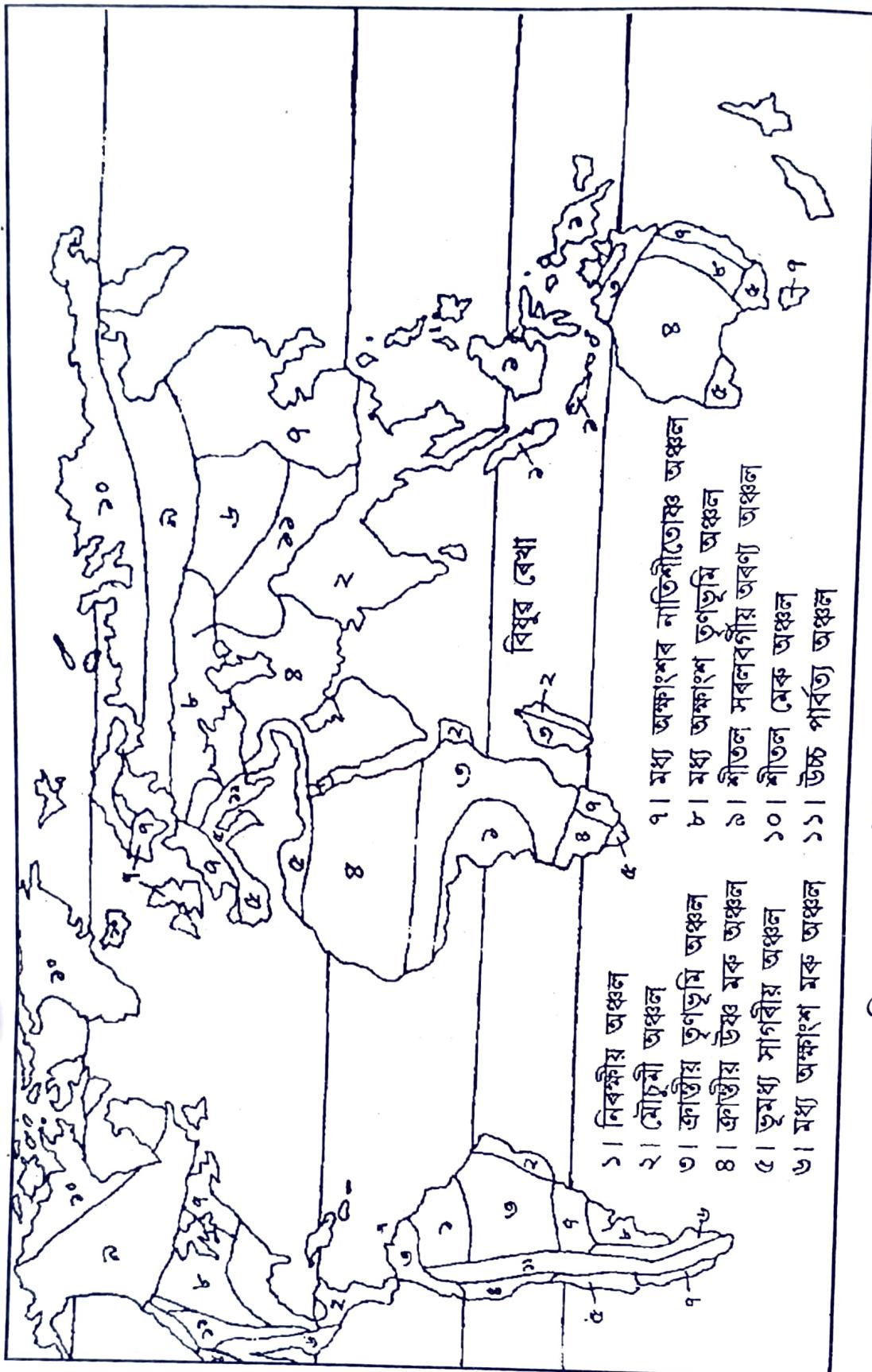
পৃথিবীৰ উপৰিভাগৰ যিবোৰ অংশৰ ভূ-অবয়ব, জলবায়ু, প্রাকৃতিক উদ্ভিদ আৰু মাটিৰ গুণাগুণ প্রায় একে ধৰণৰ, সেইবোৰক একেলগে খূলমূলকৈ প্রাকৃতিক অঞ্চল (Natural Region) বোলা হয়। প্রাকৃতিক পৰিবেশৰ এনে কিছুমান বৈশিষ্ট্যই এটা অঞ্চলক আনটোৰ পৰা পৃথক কৰে। এনে একোটা প্রাকৃতিক অঞ্চলৰ অন্তর্গত ঠাইবোৰৰ মাজত প্রাকৃতিক পৰিবেশ আৰু মানুহৰ জীৱন-ধাৰণৰ ব্যৱস্থাৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষ পাৰ্থক্য নাথাকে। ভূগোলবিদ এ. জে. হাৰ্বার্টছনে দিয়া ‘প্রাকৃতিক অঞ্চল’ৰ সংজ্ঞাটো এই ক্ষেত্ৰত মন কৰিবলগীয়া। তেখেতৰ মতে, “পৃথিবীৰ যি অংশত একে ধৰণৰ প্রাকৃতিক প্ৰণালীসমূহৰ প্ৰভাৱ অনুভূত হয় আৰু তাৰ ফলত মানুহৰ

কার্যবলীও সেইমতে গঢ় লয়, সেই অংশই হ'ল একোটা প্রাকৃতিক অঞ্চল।”
অরশে দুটা পৃথক প্রাকৃতিক অঞ্চলৰ মধ্যবর্তী অংশত উপাদানসমূহৰ বৈশিষ্ট্যৰ
পার্থক্য বৰ বিশেষ নাথাকে বাবে অঞ্চল দুটাৰ মাজৰ সীমা নিৰ্ধাৰণ কৰাটো
বৰ সহজ নহয়। মন কৰিবলগীয়া কথা যে দুটা প্রাকৃতিক অঞ্চলৰ মাজ অংশত
উভয় অঞ্চলৰে কিছুমান বৈশিষ্ট্য পৰিলক্ষিত হয়।

উল্লেখযোগ্য যে প্ৰধানকৈ জলবায়ুৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিয়েই সমগ্ৰ
পৃথিবীক কেইবাটাও প্রাকৃতিক অঞ্চলত বিভক্ত কৰা হৈছে। এখন ঠাইৰ
জলবায়ুৱে ইয়াৰ প্রাকৃতিক উদ্ধিদ, মাটি আৰু জীৱ-জন্তুৰ গঠনত
বিশেষভাৱে প্ৰভাৱ পেলায়। মানুহৰ জীৱন প্ৰণালীও বহু পৰিমাণে
জলবায়ুৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱাপ্তি হয়। জলবায়ুৰ প্ৰধান উপাদান বৃষ্টিপাত আৰু
উষ্ণতাৰ তাৰতম্যৰ বাবে পৃথিবীৰ কোনো অংশ তুষার, কোনো অংশ
অতিবৃষ্টি আৰু অন্য কোনো অংশ খৰাঙ্গৰ প্ৰভাৱত পৰে। মন কৰিবলগীয়া
যে জলবায়ুৰ এনে প্ৰভাৱ প্রাকৃতিক উদ্ধিদৰ ক্ষেত্ৰত স্পষ্টভাৱে পৰিলক্ষিত
হয়। সেয়ে প্রাকৃতিক অঞ্চলবোৰক বিশেষকৈ জলবায়ু আৰু প্রাকৃতিক
উদ্ধিদৰ বৈশিষ্ট্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নামকৰণ কৰা হৈছে (চিত্ৰঃ ৩.০৪)।

পৃথিবীৰ প্ৰধান প্রাকৃতিক অঞ্চলসমূহ হ'ল—

- (১) নিৰক্ষীয় অঞ্চল
- (২) মৌচুমী অঞ্চল
- (৩) ক্রান্তীয় তৃণভূমি অঞ্চল
- (৪) ক্রান্তীয় উষ্ণ মৰু অঞ্চল
- (৫) ভূমধ্য সাগৰীয় অঞ্চল
- (৬) মধ্য অক্ষাংশীয় মৰু অঞ্চল
- (৭) মধ্য অক্ষাংশীয় নাতিশীতোষ্ণ অঞ্চল
- (৮) মধ্য অক্ষাংশীয় তৃণভূমি অঞ্চল
- (৯) শীতল সৰলবৰ্গীয় অৰণ্য অঞ্চল
- (১০) শীতল মেৰু অঞ্চল

চিত্র-৩.০৮ পৃথিবীর প্রধান প্রাকৃতিক অঞ্চলসমূহ

(১১) উচ্চ পার্বত্য অঞ্চল

(১) নিরক্ষীয় অঞ্চল : বিশুরব দুইকায়ে 10° উত্তর আৰু 10° দক্ষিণ অক্ষাংশৰ মাজত নিৰক্ষীয় অঞ্চল (Equatioal Region) অৱস্থিত। এই অঞ্চলৰ জলবায়ু উষও আৰু আৰ্দ্র। সূৰ্যৰ বশি প্ৰায় লম্বভাৱে পৰা এই অঞ্চলটোত দিন-বাতি আৰু গ্ৰীষ্ম আৰু শীতকালৰ উত্তাপৰ তাৰতম্য তেনেই কম। ইয়াত বছৰি গড় উত্তাপৰ পৰিমাণ 27° চেলচিয়াছ। অতিবৃষ্টিৰ অঞ্চল হিচাপে খ্যাত এই নিৰক্ষীয় অঞ্চলত বছৰি গড় বৃষ্টিপাতৰ পৰিমাণ ২০০ চেণ্টিমিটাৰ। প্ৰায় সমগ্ৰ নিৰক্ষীয় অঞ্চলেই চিৰ সেউজীয়া ডাঠ অৰণ্যেৰে ভৰা। লগতে আছে অসংখ্য সৰু সৰু জোপোহা বন আৰু নানাবিধি লতা। ডাঠ হাবিৰ উপৰি গোটেই বছৰ জুৰি অতিপাত গৰম আৰু বৰষুণ হোৱাৰ বাবে এই অঞ্চলৰ প্ৰাকৃতিক পৰিবেশ মানুহৰ বসবাসৰ বৰ উপযোগী নহয়।

দক্ষিণ আমেৰিকাৰ আমাজান নদীৰ অৱবাহিকা, আফ্ৰিকাৰ কংগো নদীৰ অৱবাহিকা (বৰ্তমান নাম জাইৰে অৱবাহিকা), পশ্চিম আফ্ৰিকাৰ গিনি উপকূল, আৰু দক্ষিণ পূব এছিয়াৰ মালয়েছীয় উপদ্বীপ, আৰু ইণ্ডোনেছিয়া আৰু ফিলিপাইন দ্বীপপুঞ্জ নিৰক্ষীয় অঞ্চলৰ অন্তর্গত। উল্লেখযোগ্য যে আমাজান আৰু কংগো উপত্যকাৰ পূৰ্বৰ প্ৰাকৃতিক পৰিবেশ এতিয়াও আটুট আছে। অৱশ্যে মালয়েছিয়া আৰু ইণ্ডোনেছিয়াৰ প্ৰাকৃতিক পৰিবেশৰ যথেষ্ট পৰিবৰ্তন ঘটিছে।

আমাজান আৰু কংগো অৱবাহিকাৰ বিস্তীৰ্ণ অঞ্চল ডাঠ অৰণ্যেৰে ভৰা। এনে অৱণ্যক আমাজান নদীৰ অৱবাহিকাত ছেলভা (Selva) বোলা হয়। ইয়াত বিভিন্ন শ্ৰেণীৰ বন্য প্ৰাণীয়ে বাস কৰে। বহু ঠাই আকো জলাহেৰে পৰিপূৰ্ণ। সেয়ে এনে পৰিবেশ মানুহৰ বসবাসৰ বাবে উপযোগী নহয়। বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ ম'হ আৰু পোক-পৰৱৰ্তীৰ উপদ্বৰৰ লগতে ইয়াত বেমাৰ-আজাৰৰ প্ৰকোপো অতি বেছি। এনে প্ৰতিকূল অৱস্থাৰ বাবে এই অঞ্চলত মানুহৰ জীৱন-নিৰ্বাহ কষ্টকৰ। এই অঞ্চলত জনবসতি তেনেই সেৰেঙা। অঘৰী আদিবাসীসকলেই এই অঞ্চলত প্ৰধানকৈ বাস কৰে।

কংগো অরবাহিকাত বাস কৰা এই শ্রেণীৰ লোকসকল পিগ্ৰি নামেৰে জনাজাত। এই লোকসকলে চিকাৰ কৰি, মাছ ধৰি আৰু অৱণ্যৰ পৰা খাদ্য আহৰণ কৰিয়েই জীৱন-নিৰ্বাহ কৰে। কোনো কোনো ঠাইত বুম কৃষিৰ জৰিয়তে আলুজাতীয় শস্য আৰু কল উৎপাদন কৰে। এই অঞ্চলৰ যাতায়াত ব্যৱস্থা অতি পিছ পৰা। নদ-নদীবোৰেই হ'ল যাতায়াতৰ প্ৰধান মাধ্যম। পৃথিৰীৰ অন্যান্য উন্নত ঠাইৰ লগত ইয়াৰ কোনো যোগাযোগ নাই। অঞ্চলটোৰ বেছিভাগ ঠায়েই এতিয়াও আৰ্থ-সামাজিক দিশত অতি পিছপৰা। ইয়াৰ প্ৰাকৃতিক সম্পদবোৰো ঠিক মতে উদঘাটন হোৱা নাই।

নিৰক্ষীয় অঞ্চলত অৱস্থিত যদিও ইঙ্গোনেছিয়া আৰু মালয়েছিয়াৰ অৱস্থা ওপৰত আলোচনা কৰা কংগো আৰু আমাজন অঞ্চলৰ তুলনাত সম্পূৰ্ণ সুকীয়া। লাভাৰ পৰা সৃষ্টি হোৱা উৰ্বৰ মাটিৰ বাবে ইঙ্গোনেছিয়াৰ জাভা দ্বীপত আৰু ফিলিপাইনছৰ কিছু অংশত কেৰা শতিকাজুৰি মানুহে স্থায়ীভাৱে কৃষি কৰি জীৱন নিৰ্বাহ কৰি আছে। অৱণ্য মুকলি কৰি ইয়াৰ খেতিয়কসকলে পাহাৰৰ ঢালত খাজ কাটি কৃষিকাৰ্য সম্পাদন কৰে। দঠাইবোৰতো নানা ধৰণৰ শস্যৰ খেতি কৰে। এই অঞ্চলৰ প্ৰধান শস্য ধান। আনহাতে, ৰোপণ কৃষিৰ জৰিয়তে মালয়েছিয়া, ইঙ্গোনেছিয়া আৰু শ্ৰীলংকাৰ বহু অংশ বিশেষভাৱে আগবঢ়িছে। ব্ৰিটিছসকলে পোনতে এই অঞ্চলত ৰোপণ কৃষি পদ্ধতিৰে ৰবৰ, চাহ আৰু কফি উৎপাদন আৰম্ভ কৰিছিল। ইয়াৰ উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ বেছি ভাগেই প্ৰেইট বৃটেইনকে ধৰি ইউৰোপৰ বিভিন্ন দেশলৈ ৰপ্তানি কৰা হৈছিল। মালয় উপদ্বীপৰ বেছিভাগ ঠায়েই শাৰী শাৰীকৈ ৰোৱা ৰবৰ গছেৰে পৰিপূৰ্ণ। সমগ্ৰ অঞ্চলটিতে ৰেল আৰু আলিবাটৰ জৰিয়তে যাতায়াত ব্যৱস্থা উন্নত কৰি তোলা হৈছে। এই অঞ্চলত নিৰক্ষীয় অৱণ্যৰ বিশেষ প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশ এতিয়া আৰু পাৰলৈ নাই। অঞ্চলটোত জনবসতি অতি ঘন (প্ৰতি বৰ্গ কিলোমিটাৰত এহেজাৰতকৈ অধিক)। ৰবৰ খেতিৰ লগতে চাহ আৰু কফি খেতিৰ যোগেদি সমগ্ৰ অঞ্চলটোত অৰ্থনৈতিক বিকাশ ঘটিছে। মানুহৰ জীৱন-ধৰণৰ মান উন্নত হৈছে। আধুনিক সা-সুবিধাও বৃদ্ধি পাইছে।

(২) মৌচুমী অঞ্চল : নিরক্ষীয় অঞ্চলের উত্তরে 10° বা পৰা 30° উত্তরে অক্ষাংশ আৰু দক্ষিণে 10° বা পৰা 30° দক্ষিণ অক্ষাংশলৈ সাধাৰণতে মৌচুমী অঞ্চল (Monsoon Region) বিস্তৃত। দৰাচলতে মৌচুমী বতাহৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱাবিত ঠাইসমূহ এই অঞ্চলৰ অন্তৰ্গত। মৌচুমী অঞ্চলৰ জলবায়ুৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্য হ'ল ঝতু পৰিৱৰ্তন— উষণ আৰু আৰ্দ্র গ্ৰীষ্মকাল আৰু ঠাণ্ডা আৰু শুকান শীতকাল। গ্ৰীষ্মকাল আৰু শীতকালৰ মাজৰ উত্তাপৰ পাৰ্থক্য হ'ল 15° চেলচিয়াছ। বছৰি বৃষ্টিপাতৰ পৰিমাণ গড়ে ২০০ চেণ্টিমিটাৰ। ঝতু পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে বৰষুণৰ তাৰতম্য ঘটে কাৰণে এই অঞ্চলত পৰ্ণপাতী উদ্ভিদৰ (Deciduous Vegetation) প্ৰাধান্য বেছি। শীতকালত বৰষুণৰ অভাৱত এনে গছ-গছনিৰ পাত সৰে।

মৌচুমী অঞ্চল ক্ৰান্তীয় আৰু উপক্ৰান্তীয় অক্ষাংশলৈকে বিস্তৃত। ভাৰতবৰ্ষকে ধৰি দক্ষিণ এছিয়া, দক্ষিণ-পূব এছিয়া, অস্ট্ৰেলিয়াৰ উত্তৰ-পূব অংশ, আফ্ৰিকাৰ পূব অংশ, ব্ৰাজিলৰ পূব অংশ, মধ্য আমেৰিকা আদি মৌচুমী প্ৰাকৃতিক অঞ্চলৰ অন্তৰ্গত।

কৃষিয়েই হ'ল মৌচুমী অঞ্চলৰ মানুহৰ প্ৰধান বৃত্তি। এই অঞ্চলৰ গুখ ঠাইবোৰত লেটেৰাইট আৰু নদী-উপত্যকাৰ লগতে দ-ঠাইবোৰত সাৰুৱা পলসুৱা মাটি পোৱা যায়। সেয়ে নদী-উপত্যকাসমূহত কৃষি উৎপাদন যথেষ্ট বেছি। গৰম আৰু সেমেকা জলবায়ু আৰু ঝতু পৰিৱৰ্তনৰ বাবে এই অঞ্চল নানাবিধ শস্য উৎপাদনৰ বাবে উপযোগী। প্ৰধান শস্য ধানৰ উপৰি এই অঞ্চলত ঘেঁহু, কুঁহিয়াৰ, কপাহ, মৰাপাট, তৈলবীজ, চাহ আদিৰ খেতি কৰা হয়। এই অঞ্চল প্ৰাকৃতিক সম্পদতো চহকী। এই অঞ্চলৰ জনবসতিও ঘন। সমগ্ৰ পৃথিবীৰ প্ৰায় ৪০ শতাংশ লোক এই মৌচুমী অঞ্চলতে বাস কৰে। বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিৰ বিকাশৰ লগে লগে এই অঞ্চলত অৰ্থনৈতিক উন্নয়ণ ঘটিছে। লগতে অঞ্চলটিৰ প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশৰো সম্প্ৰতি যথেষ্ট অৱনতি ঘটিছে।

(৩) ক্ৰান্তীয় তৃণভূমি অঞ্চল : ক্ৰান্তীয় বলয়ত অৱস্থিত মহাদেশৰ অন্তৰ্ভৰ্তাৰ্গত সাধাৰণতে ক্ৰান্তীয় তৃণভূমি অঞ্চল দেখা যায়। দক্ষিণ আমেৰিকা,

আফ্রিকা আৰু অস্ট্ৰেলিয়া মহাদেশত এই অঞ্চল 10° — 25° উত্তৰ আৰু দক্ষিণ অক্ষাংশলৈ বিস্তৃত। এনে তৃণভূমিসমূহত নিৰক্ষীয় আৰু ক্রান্তীয় মৰুভূমি অঞ্চলৰ মাজৰ এক বিশেষ প্ৰাকৃতিক অৱস্থা বিবাজ কৰে। ক্রান্তীয় তৃণভূমি অঞ্চলৰ জলবায়ুৰ বৈশিষ্ট্য হ'ল উষণ আৰু ছুটি প্ৰীত্বকাল আৰু শুকান আৰু দীঘল শীতকাল। এই অঞ্চলত দৈনিক আৰু ঋতুভেদে উষণতাৰ তাৰতম্য বেছি। বছৰটোত বৰষুণৰ পৰিমাণ মধ্যমীয়া (25 — 100 চেণ্টিমিটাৰ পৰ্যন্ত)। এনে জলবায়ুৰ বাবেই এই অঞ্চলত ৩ মিটাৰ পৰ্যন্ত ওখ ঘাঁহজাতীয় উদ্ধিদে বিস্তৃত ঘাঁহনিৰ সৃষ্টি কৰিছে। ক্রান্তীয় অঞ্চলৰ এনে ঘাঁহনিক ছাভানা (Savannah) বুলি জনাজাত। দক্ষিণ আমেৰিকাৰ ব্ৰাজিল উচ্চ ভূমি আৰু ভেনেজুৱেলাত অৱস্থিত অৰিনিকো নদী অৱবাহিকা, আফ্রিকাৰ জাইৰে অৱবাহিকাৰ উত্তৰ আৰু দক্ষিণ অংশ, পূব আফ্রিকাৰ উচ্চভূমি আৰু দক্ষিণ আফ্রিকাৰ কিছু অংশত, আৰু অস্ট্ৰেলিয়াৰ উত্তৰ অংশ ক্রান্তীয় তৃণভূমি অঞ্চলৰ অন্তর্গত। উল্লেখযোগ্য যে ভেনেজুৱেলা আৰু ব্ৰাজিলৰ তৃণভূমি স্থানীয়ভাৱে যথাক্রমে লানোচ আৰু কেন্সেছ নামেৰে জনাজাত।

ক্রান্তীয় তৃণভূমি অঞ্চল পশ্চ পালনৰ বাবে অতি উপযোগী। এই অঞ্চলৰ বেছিভাগ ঠাইতে বাণিজ্যিক ভিত্তিত গৰু, ঘোঁৰা, ম'হ, ভেড়া আৰু ছাগলী পালন কৰা হয়। এনে তৃণভূমি অঞ্চল বাঘ, সিংহ, হাতী, গাঁড়, জেৱা, জিৰাফ, হৰিণকে আদি কৰি বিভিন্ন বনৰীয়া জন্মৰ আবাসভূমি। সেয়ে এই অঞ্চলৰ বহু অধিবাসীয়ে পশুপালন আৰু চিকাৰ কৰি জীৱন নিৰ্বাহ কৰে। তদুপৰি কোনো কোনো ঠাইত মাকে, জোৱাৰ, কপাহ, চীনা বাদাম আদি শস্যৰ খেতিও কিছু পৰিমাণে কৰা হয়। এই অঞ্চলত জনবসতি অতি সেৰেঙ্গ। অনুন্নত যাতায়াত আৰু প্ৰয়োজনীয় উৎপাদন ব্যৱস্থাৰ অভাৱত ক্রান্তীয় তৃণভূমি অঞ্চলৰ বেছিভাগ ঠায়েই সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক দিশত পিছ পৰা।

(৪) ক্রান্তীয় উষণ মৰু অঞ্চল : ক্রান্তীয় মৰু অঞ্চল সাধাৰণতে মহাদেশসমূহৰ পশ্চিম প্ৰান্তত অৱস্থিত। এই মৰু অঞ্চল কৰ্কট ক্রান্তি

($23\frac{1}{2}^0$ উত্তর) আৰু মকৰক্রান্তি ($23\frac{1}{2}^0$ দক্ষিণ)ৰ কাষৰীয়া অঞ্চললৈকে বিস্তৃত। এই অঞ্চলৰ জলবায়ু প্রায় সদায়েই উষ্ণ আৰু শুষ্ক। দিন আৰু রাতিৰ উষ্ণতাৰ পাৰ্থক্য বেছি। গ্ৰীষ্মকালত দিনৰ ভাগৰ উত্তাপ 45° চেলচিয়াছলৈ বৃদ্ধি পায়। আনহাতে বৰষুণৰ পৰিমাণ তেনেই কম। বছৰি গড় বৰষুণৰ পৰিমাণ $20-25$ চেণ্টিমিটাৰ। বৰষুণৰ অভাৱত এনে মৰু অঞ্চলৰ কিছু অংশত কেৱল চুটি ঘাঁহ আৰু কাঁইটীয়া উদ্ধিদ গজে। এই অঞ্চলৰ বহু অংশই বালিয়ে আৱৰি বাখে। অৱশ্যে মৰুভূমিৰ অত-ত'ত থকা মৰুদ্যানবোৰত কিছু পৰিমাণে খেজুৰ জাতীয় উদ্ধিদ জন্মে আৰু সামান্য পৰিমাণে খেতিও কৰা হয়।

এছিয়াৰ আৱৰ, ইৰাণ, আফগানিস্তান, সিন্ধুৰ মৰুময় অঞ্চল আৰু ভাৰতবৰ্ষৰ থৰ; আফ্রিকাৰ ছাহাৰা আৰু কালাহাৰী; দক্ষিণ আমেৰিকাৰ আটাকামা, অস্ট্ৰেলিয়াৰ বৃহৎ মৰুভূমি আদি ক্ৰান্তীয় উষ্ণ মৰু অঞ্চলৰ অন্তৰ্গত। ক্ৰান্তীয় অঞ্চলত মৰুকৰণ প্ৰক্ৰিয়াই (Desertification) ক্ৰমান্বয়ে প্ৰসাৰ লাভ কৰাৰ ফলত মৰুৰ আকাৰ ক্ৰমে বৃদ্ধি পাইছে। এই মৰু অঞ্চলৰ বেছিভাগ ঠায়েই জনবসতিহীন। কিছুমান ঠাইতহে অঘৰী পশুপালকসকলে বাস কৰে।

কালাহাৰী মৰুভূমিৰ বুছমেন আৰু অস্ট্ৰেলিয়াৰ বৃহৎ মৰুভূমিৰ আদিবাসীসকলে প্ৰকৃতিৰ পৰা খাদ্য সংগ্ৰহ আৰু বনৰীয়া জীৱ-জন্ম চিকাৰ কৰি জীৱন-নিৰ্বাহ কৰে। ছাহাৰা আৰু আৱৰ অঞ্চলত বাস কৰা বেদুইন নামৰ অঘৰীসকলে উট, ঘোঁৰা, ভেড়া, ছাগলী ইত্যাদি পালন কৰি জীৱিকা নিৰ্বাহ কৰে। অৱশ্যে নীল নদী উপত্যকা আৰু বদ্বীপ অঞ্চলত জলসিঞ্চনৰ ঘোগেদি কৃষিকাৰ্যৰ বিকাশ ঘটিছে। এই অঞ্চলত জনবসতি স্থায়ী আৰু ঘন। আনহাতে মৰু অঞ্চলৰ ভিতৰৰা হ'লেও পেট্ৰ'লিয়াম সম্পদত চহকী কুৱেইট, ছৌদি আৱৰ, ইৰাণ, ইৰাক আদি দেশসমূহৰ মানুহৰ বৃত্তি আৰু অৰ্থনৈতিক অৱস্থা সম্পূৰ্ণভাৱে বেলেগ।

(৫) ভূমধ্য সাগৰীয় অঞ্চল : মধ্য অক্ষাংশত অৱস্থিত মহাদেশৰ

পশ্চিম প্রান্তীয় আৰু বিশেষকৈ গ্রান্তীয় মৰু অঞ্চলৰ উত্তৰ অংশৰ ঠাইবোৰতেই সাধাৰণতে ভূমধ্য সাগৰীয় জলবায়ু বিৰাজ কৰে। এই প্ৰাকৃতিক অঞ্চলৰ বৈশিষ্ট্য এয়ে যে ইয়াত গ্ৰীষ্মকাল উফও আৰু শুকান, আৰু শীতকাল ঠাণ্ডা আৰু সেমেকা। অৰ্থাৎ এই অঞ্চলত শীতকালিহে বৰষুণ হয়। ইয়াত গ্ৰীষ্মকাল কিছু দীঘল। সমগ্ৰ বছৰটোৰ গড় উফতা 8° — 25° চেলচিয়াছ। বছৰি বৰষুণৰ পৰিমাণ $25\text{-}75$ চেণ্টিমিটাৰ। চিৰ সেউজীয়া চুটি গছ-গছনি আৰু জোপোহা বননিয়েই এই অঞ্চলটোৰ প্ৰধান প্ৰাকৃতিক উদ্ভিদ। ভূমধ্য সাগৰৰ কাষৰীয়া ঠাইবোৰতেই সাধাৰণতে এনে প্ৰাকৃতিক অৱস্থা বিৰাজ কৰে বাবে ইয়াক ভূমধ্য সাগৰীয় অঞ্চল বোলা হয়।

ভূমধ্য সাগৰৰ কাষৰীয়া দক্ষিণ ইউৰোপ, দক্ষিণ-পশ্চিম এছিয়া আৰু উত্তৰ আফ্ৰিকাক লৈয়েই প্ৰধানকৈ ভূমধ্য সাগৰীয় অঞ্চল গঠিত। তদুপৰি উত্তৰ আমেৰিকাৰ উপকূলৰত্তী কেলিফোর্নিয়া, দক্ষিণ আমেৰিকাৰ মধ্য চিলি, দক্ষিণ আফ্ৰিকাৰ কেপ্ উপকূল আৰু অন্ট্ৰেলিয়াৰ দক্ষিণ-পশ্চিম উপকূল ভূমধ্য সাগৰীয় অঞ্চলৰ অন্তর্গত।

ভূমধ্য সাগৰীয় অঞ্চলৰ মানুহৰ প্ৰধান জীৱিকা হ'ল কৃষি। এই অঞ্চলৰ সমভূমিবোৰত শীতকালীন বৰষুণ আৰু জলসিঞ্চনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি প্ৰধানকৈ ঘেঁষ, বার্লি, মাকে, কপাহ, ধপাত আদিৰ খেতি কৰা হয়। আনহাতে, পাহাৰৰ ঢালবোৰত আঙুৰ আৰু আপেলকে ধৰি বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ ফল-মূলৰ খেতি কৰা হয়। উৎপাদিত ফল-মূলৰ পৰা নানা ধৰণৰ খাদ্য সম্ভাৰ তৈয়াৰ কৰি বিদেশলৈ ৰপ্তানি কৰাটো এই অঞ্চলৰ মানুহৰ এটা প্ৰধান ব্যৱসায়। প্ৰচুৰ পৰিমাণে উৎপাদিত আঙুৰৰ পৰা ইয়াত বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ মদ প্ৰস্তুত কৰা হয়। এইদৰে ফল-মূলৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি গঢ়ি উঠা বৃহৎ শিল্পৰ বাবে এই অঞ্চল পৃথিবী বিখ্যাত। সেয়ে গোটেই অঞ্চলটো অৰ্থনৈতিক দিশত যথেষ্ট আগবঢ়া। তদুপৰি জলবায়ু মদু আৰু স্বাস্থ্যকৰ হোৱা বাবে জনবসতিও কিছু ঘন।

(৬) মধ্য অক্ষাংশৰ মৰু অঞ্চল : এছিয়া আৰু উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশৰ অন্তৰ্ভুগৰ মালভূমি আৰু অৱবাহিকাৰ কিছু অংশৰ প্ৰাকৃতিক

অবস্থা মরুময়। এনে প্রাকৃতিক অঞ্চলৰ কেউকায় উচ্চ পর্বতেৰে আৱৰা। সমুদ্ৰৰ পৰা বহু দূৰেত অৱস্থিত আৰু উচ্চ পৰ্বতে আগুৰি থকা বাবে ইয়াত বৰষুণৰ পৰিমাণ অতি কম। মহাদেশীয় অবস্থানৰ বাবে এই অঞ্চলত গ্ৰীষ্মা আৰু শীতকালৰ মাজৰ উষ্ণতাৰ পাৰ্থক্য বেছি। ঠিক তেনেকৈ দিন-ৰাতিৰ ক্ষেত্ৰতো উষ্ণতাৰ ব্যৱধান মন কৰিবলগীয়া। শীত কালি এই অঞ্চলত কিছু পৰিমাণে তুষাবপাতো হয়।

এছিয়া মহাদেশৰ প্ৰায় মাজ ভাগত অৱস্থিত তিব্বত মালভূমি আৰু গোবি মৰুভূমিয়েই প্ৰধানকৈ মধ্য অক্ষাংশীয় মৰু অঞ্চলৰ অন্তৰ্গত। তদুপৰি উত্তৰ আমেৰিকাৰ ৰকি পৰ্বতশ্ৰেণীয়ে আগুৰি থকা দ্ৰোণী আৰু দক্ষিণ আমেৰিকাৰ এণ্ডিজ পৰ্বত শ্ৰেণীৰ পূবত অৱস্থিত পেটাগ'নিয়া মালভূমিতো একে ধৰণৰ মৰুময় প্রাকৃতিক পৰিৱেশ দেখা যায়।

মধ্য অক্ষাংশীয় মৰু অঞ্চলৰ প্ৰধানকৈ তিব্বত আৰু পেটাগ'নিয়া মালভূমি আৰু গোবি মৰুভূমিৰ কিছু অংশত যায়াবৰ পশুপালক শ্ৰেণীৰ লোকে বাস কৰে। এই লোকসকলে পশুখাদ্যৰ সন্ধানত ঠাই সলাই ফুৰে বাবে তেওঁলোকৰ কোনো স্থায়ী বসতি নাই। অৱশ্যে জলসিঞ্চনৰ যোগেদি নদী উপত্যকা অঞ্চলত সম্পত্তি কিছু পৰিমাণে কৃষিকাৰ্য সম্ভৱ হৈ উঠিছে। খনিজদ্রব্য উদয়াটন আৰু ঔদ্যোগীকৰণৰ বাবেও কিছু আৰ্থিক উন্নতি ঘটিছে। সমগ্ৰ অঞ্চলটোতে জনবসতি তেনেই পাতল। কৃষিকাৰ্য আৰু উদ্যোগৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিবে কিছুমান ঠাইত তুলনামূলকভাৱে ঘন বসতি গঢ়ি উঠিছে।

(৭) মধ্য অক্ষাংশৰ নাতিশীতোষ্ণ অঞ্চল : পৃথিবীৰ দুয়োটা গোলার্ধৰে মধ্য অক্ষাংশৰ বহু অংশত নাতিশীতোষ্ণ প্রাকৃতিক অঞ্চল

বিবাজমান। উত্তৰ গোলার্ধত সাধাৰণতে কৰ্কটক্রান্তিৰ ($23\frac{1}{2}^{\circ}$ উত্তৰ) পৰা

50° উত্তৰ অক্ষাংশলৈ বহু ঠাই আৰু দক্ষিণ গোলার্ধত মকৰ ত্ৰাণ্তিৰ

($23\frac{1}{2}^{\circ}$ দক্ষিণ) পৰা 50° দক্ষিণলৈ কিছু অংশত এই প্রাকৃতিক অঞ্চল দেখা

যায়। এই অঞ্চলত জাৰ জহৰ প্ৰকোপ কম। গ্ৰীষ্মকালৰ উত্তোলণ গড়ে ১৫° যায়। এই অঞ্চলত জাৰ জহৰ প্ৰকোপ কম। গ্ৰীষ্মকালৰ উত্তোলণ গড়ে ১৫° চেলচিয়াছ আৰু শীতকালত ৫°—১০° চেলচিয়াছ। সমুদ্ৰৰ কাষৰীয়া ঠাইবোৰৰ জলবায়ু সমভাৱাপন। বছৰি গড় বৃষ্টিপাত ৭৫-১৫০ চেণ্টিমিটাৰৰ ভিতৰত। সমুদ্ৰৰ পৰা দূৰত্ব বঢ়াৰ লগে লগে বৃষ্টিপাতৰ পৰিমাণ ক্ৰমে হ্ৰাস পায়। এই অঞ্চলত শীতকাল অতি শুকান। বৃষ্টিপাতৰ তাৰতম্য অনুসৰি এই অঞ্চলৰ প্ৰাকৃতিক উত্তিদ বহু প্ৰকাৰৰ হোৱা দেখা যায়। অৱশ্যে বেছিভাগ ঠাইতে পৰ্ণপাতী উত্তিদ পোৱা যায়। আনহাতে, কিছু বেছিকে বৰষুণ হোৱা ঠাইবোৰত চিৰসেউজীয়া আৰু পাহাৰৰ দাঁতি-কাষৰীয়া অঞ্চলত সৰলবৰ্গীয় উত্তিদৰ প্ৰাধান্য দেখা যায়। ইয়াৰ অৰণ্যবোৰ বৰ ডাঠ নহয়।

নাতিশীতোষ্ণ প্ৰাকৃতিক অঞ্চলে উত্তোলণৰ গোলার্ধৰ বহু ঠাই আগুৰি আছে। চীনদেশৰ উত্তৰ আৰু পূব অংশ, দক্ষিণ কানাডাৰ কিছু অংশ, ইংলেণ্ডকে ধৰি ইউৰোপ মহাদেশৰ উত্তৰ-পশ্চিম অংশ, ব্ৰাজিৰ দক্ষিণ-পূব অংশ, উৰুগুৱে, চিলিৰ দক্ষিণ অংশ, দক্ষিণ আফ্ৰিকাৰ পূব উপকূল, অস্ট্ৰেলিয়াৰ পূব উপকূল আৰু নিউজিলেণ্ড প্ৰধানকৈ এই অঞ্চলৰ অন্তর্গত।

নাতিশীতোষ্ণ প্ৰাকৃতিক অঞ্চলৰ বেছি ভাগ ঠাইতে উন্নত পদ্ধতিৰে কৃষিকাৰ্য সম্পাদন কৰা হয়। উত্তৰ-পশ্চিম ইউৰোপ আৰু চীনদেশৰ উত্তৰ-পূব অংশৰ জনবসতি অতি ঘন বাবে ইয়াত গহণ কৃষি (intensive Cultivation) কৰা হয়। ইয়াত বিশেষকৈ ঘেঁহু আৰু ধান খেতি প্ৰচুৰ পৰিমাণে কৰা হয়। আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ জনবসতি পাতল বাবে তাত বিস্তৃত কৃষি (Extensive Cultivation) কৰা হয়। ইয়াত প্ৰধানকৈ কপাহ, ধপাত, বাৰ্লি আৰু আলু প্ৰচুৰ পৰিমাণে উৎপাদিত হয়। দক্ষিণ আফ্ৰিকাৰ পূব উপকূলীয় অঞ্চল কুঁহিয়াৰ খেতিৰ বাবে বিখ্যাত। পশ্চিম ইউৰোপৰ বহু ঠাইত কৃষিকাৰ্যৰ লগতে বাণিজ্যিক ভিত্তিত পশুপালনো কৰা হয়। তদুপৰি চীনদেশ, জাপান, পশ্চিম ইউৰোপৰ উপকূলীয় অঞ্চলত মৎস শিল্পৰো বিকাশ ঘটিছে। আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ, পশ্চিম ইউৰোপ আৰু জাপানৰ কিছু অংশ খনিজ সম্পদত চহকী। লগতে মানৱ সম্পদৰ বিকাশ আৰু

যাতায়াতৰ সুবিধাই গোটেই অঞ্চলটোকে উদ্যোগৰ ক্ষেত্ৰত আগবঢ়াই নিছে। সেয়ে এনেবোৰ ঠাইত প্ৰাকৃতিক উদ্ভিদ ক্ৰমে প্ৰায় নিঃশেষ হৈ আহিছে।

(৮) মধ্য অক্ষাংশৰ তৃণভূমি অঞ্চল : উত্তৰ গোলার্ধত ৩০°—৫০°

অক্ষাংশৰ মাজত আৰু দক্ষিণ গোলার্ধত মকৰক্রান্তিৰ ($২৩\frac{1}{2}^{\circ}$ দক্ষিণ) দক্ষিণত মধ্য অক্ষাংশীয় তৃণভূমি অঞ্চল (Mid Latitude Grassland Region) অৱস্থিত। দৰাচলতে মহাদেশসমূহৰ অন্তভাগত বৃষ্টিপাতৰ পৰিমাণ তেনেই কম হোৱাৰ বাবে এনেবোৰ ঠাই তৃণভূমিত পৰিণত হৈছে।

অন্তর্দেশীয় অৱস্থানে এই অঞ্চলত গ্ৰীষ্ম আৰু শীতকালৰ মাজৰ উষ্ণতাৰ পাৰ্থক্য বৃদ্ধি কৰিছে। ইয়াত গ্ৰীষ্মকালতহে কিছু বৰষুণ হয়। বছৰি গড়ে মাত্ৰ ১৫—৫০ চেণ্টিমিটাৰলৈ বৰষুণ হয়। বৰষুণৰ অভাৱ আৰু শীতৰ প্ৰকোপৰ বাবে এই অঞ্চলত গছ-গছনি প্ৰায় নথকাৰ দৰে। জৈৱ পদাৰ্থৰ প্ৰাধান্য থকা এই অঞ্চলৰ মাটি অৱশ্যে অতি সাৰুৱা।

উত্তৰ আমেৰিকাৰ মধ্যাংশ, ইউৰোপৰ পূৰ্ব অংশ, এছিয়াৰ মধ্যাংশ, আৰ্জেন্টিনা, দক্ষিণ আফ্ৰিকাৰ কিছু অংশ আৰু অন্ট্ৰেলিয়াৰ কিছু অংশ এই মধ্য অক্ষাংশৰ তৃণভূমি অঞ্চলৰ অন্তগত। এই অঞ্চলত অৱস্থিত ঘাঁহনিবোৰ বিভিন্ন নামেৰে জনা যায়। এনে ঘাঁহনি অঞ্চলক এছিয়া আৰু ইউৰোপত ষ্টেপছ (steppes), উত্তৰ আমেৰিকাত প্ৰেইৰি (Prairies), দক্ষিণ আমেৰিকাৰ আৰ্জেন্টিনাত পম্পাচ (Pampas), দক্ষিণ আফ্ৰিকাত ভেল্ড (Veld) আৰু অন্ট্ৰেলিয়াত ডাউন্ট (Downs) বোলা হয়।

মধ্য এছিয়াৰ তৃণভূমি অঞ্চলত বাস কৰা লোকসকলৰ বেছিভাগেই অঘৰী আদিবাসী। তেওঁলোকৰ প্ৰধান জীৱিকা হৈছে পশুপালন। কিন্তু আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ, কানাডা, আৰ্জেন্টিনা, অন্ট্ৰেলিয়া আৰু বাছিয়াত এনে তৃণভূমি অঞ্চলত বিস্তৃতভাৱে কৃষি উৎপাদন কৰা হয়। বাণিজ্যিক ভিত্তিত উৎপাদিত এই অঞ্চলৰ প্ৰধান শস্য হ'ল ঘেঁছ। বৰ্তমান এইবোৰ দেশৰ পৰাই প্ৰধানকৈ ঘেঁছ বগুনি হয়। তদুপৰি অন্ট্ৰেলিয়া, নিউজিলেণ্ড আৰু আৰ্জেন্টিনাত অৱস্থিত তৃণভূমি অঞ্চলত বাণিজ্যিক ভিত্তিত পশুপালন কৰা

হয়। এই অঞ্চলত পোহনীয়া গরু-ম'হৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি দুঃখ শিল্পও গঢ়ি উঠিছে। লগতে গরু-ম'হৰ আৰু ভেড়া-ছাগলীৰ মাংস, আৰু ভেড়াৰ নোমৰ পৰা উণ উৎপাদন কৰি বিভিন্ন দেশলৈ বপ্তানি কৰা হয়। অৰ্থনৈতিকভাৱে কিছু অগ্ৰগতি লাভ কৰিলেও এনে তৃণভূমি অঞ্চলৰ জনবসতি এতিয়াও সেৰেঙ্গা হৈ আছে।

(৯) শীতল সৰলবৰ্গীয় অৰণ্য অঞ্চল : উত্তৰ গোলার্ধৰ 50° — 70° অক্ষাংশৰ মাজত শীতল সৰলবৰ্গীয় অৰণ্য অঞ্চল বিস্তৃত। ইয়াৰ উত্তৰে তুন্দা অঞ্চল আৰু দক্ষিণে মধ্য অক্ষাংশ তৃণভূমি অঞ্চল অৱস্থিত। এই অঞ্চলৰ জলবায়ু কিছু শুকান আৰু ঠাণ্ডা। গ্ৰীষ্মকালত উত্তাপ গড়ে 15° চেলচিয়াছলৈ বৃদ্ধি পায়। শীতকালত উষ্ণতা হ্রাস পোৱাৰ ফলত বৰফ পৰে। এই অঞ্চলত শীত-কালতকৈ গ্ৰীষ্মকাল চুটি। গ্ৰীষ্মকালত কিছু পৰিমাণে বৰষুণ হয়। শীতল আৰু শুকান জলবায়ুৰ বাবে এই অঞ্চল চিৰ সেউজীয়া সৰবৰ্গীয় অৰণ্যেৰে ভৰা। এনে সৰল গচ্ছেৰে ভৰা কোমল কাঠৰ অৰণ্যভূমিক টাইগা (Taiga) বুলি কোৱা হয়।

ইউৰোপৰ স্কেণ্ডিনেভিয়াৰ পৰা পূবে প্ৰশান্ত উপকূল আৰু উত্তৰ আমেৰিকাৰ আলঙ্কাৰ পৰা পূবে আটলান্টিক উপকূললৈ এই অঞ্চল বিস্তৃত। ইউৰোপ, এছিয়া আৰু উত্তৰ আমেৰিকাৰ এক বিস্তীৰ্ণ অঞ্চল ইয়াৰ অন্তর্গত।

কৃষি আৰু পশুপালনৰ বাবে এই অঞ্চল মুঠেই উপযুক্ত নহয়। সেয়ে এই অঞ্চলত জনবসতি তেনেই পাতল। জন্তু চিকাৰ আৰু কাঠ সংগ্ৰহ কৰিয়েই ইয়াৰ বেছিভাগ অধিবাসীয়ে জীৱিকা নিৰ্বাহ কৰে। ইউৰোপৰ নৰৰে, ফিনলেণ্ড, ছুইডেন আদি দেশ কাঠৰ মণি আৰু ইয়াৰ পৰা তৈয়াৰ কৰা কাগজৰ বাবে বিখ্যাত। কানাডা, আলঙ্কা আৰু ছাইবেৰিয়াত নানা প্ৰকাৰৰ খনিজ দ্রব্যৰ আবিস্কাৰ হোৱাত এই অঞ্চলৰ বহু ঠাইত শিল্পকেন্দ্ৰ গঢ়ি উঠিছে। ইয়াৰ ফলত এইবোৰ ঠাই অৰ্থনৈতিকভাৱে যথেষ্ট আগ বাঢ়িছে। বৰ্তমানে টাইগা অঞ্চলৰ দক্ষিণ অংশত কিছু পৰিমাণে কৃষিকাৰ্য আৰু ভেড়া পালন কৰিবলৈ লোৱা হৈছে।

(১০) শীতল মেৰুত অঞ্চল : প্ৰায় গোটেই বছৰ জুৰি বৰফেৰে আবৃত

উত্তর আৰু দক্ষিণ মেৰুৰ কাষৰীয়া অঞ্চলটোকে মেৰু অঞ্চল বোলা হয়।

উত্তর গোলার্ধত এই অঞ্চল সাধাৰণতে সুমেৰু বৃত্ত ($66^{\circ} - 70^{\circ}$ উত্তর অক্ষাংশ)ৰ

উত্তৰে অবস্থিত। অতিপাত ঠাণ্ডাই হৈছে এই প্ৰাকৃতিক অঞ্চলৰ জলবায়ুৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্য। ইয়াত গ্ৰীষ্মকাল চুটি আৰু শীতকাল দীঘলীয়া; গ্ৰীষ্মকালত দিনৰ ভাগৰ উষ্ণতা $0^{\circ} - 10^{\circ}$ চেলচিয়াছৱ ভিতৰত থাকে। আনহাতে, শীতকালত উষ্ণতা -18° চেলছিয়াছলৈ হুস পায়। ইয়াত বৰষুণ প্ৰায় নহয়েই। শীতকালত বৰঞ্চ প্ৰচুৰ তুষাবপাত হয়। বছৰটোৰ বেছিভাগ সময়েই বৰফাবৃত হৈ থাকে বাবে এই অঞ্চলত বিশেষ কোনো উদ্ধিদ গজিব নোৱাৰে। গ্ৰীষ্মকালত কিছু উত্তাপ বৃদ্ধিৰ লগে লগে যিবোৰ ঠাইত বৰফ গলিবলৈ ধৰে সেই ঠাইত ধাঁহ, শেলুৱৈ আৰু ঢেকীয়াজাতীয় উদ্ধিদ গজে। এই অঞ্চলত প্ৰধানকৈ বল্লা হৰিণ, বগা শিয়াল, বগা ভালুক, ছিল আদি প্ৰচণ্ড শীত সহ্য কৰিব পৰা জন্ম বাস কৰে। আনহাতে সৰ্বকাল ডাঠ বৰফেৰে আবৃত দক্ষিণ মেৰু অঞ্চলৰ এণ্টাৰ্কটিকা প্ৰধানকৈ পেঙ্গুইন চৰাইৰ আবাসভূমি। উত্তৰ মেৰুৰ প্ৰাকৃতিক অঞ্চলটো তুন্দা অঞ্চল (Tundra Region) বুলি জনাজাত।

গ্ৰীনলেণ্ডকে ধৰি উত্তৰ গোলার্ধৰ এছিয়া, ইউৰোপ আৰু উত্তৰ আমেৰিকাৰ মেৰুৰ কাষৰীয়া অঞ্চল আৰু দক্ষিণ গোলার্ধৰ এণ্টাৰ্কটিকা এই প্ৰাকৃতিক অঞ্চলৰ অন্তর্গত। উল্লেখযোগ্য যে ছাইবেবিয়াৰ বিস্তীৰ্ণ এলেকা তুন্দা অঞ্চলৰ ভিতৰত পৰে।

অতিপাত শীতল জলবায়ুৰ বাবে এই প্ৰাকৃতিক অঞ্চলত জীৱিকা নিৰ্বাহ অতি কষ্টকৰ। ইয়াত স্থায়ী বসবাস সন্তুষ্টিৰ নহয়। এই অঞ্চলত জনবসতিৰ ঘনত্ব প্ৰতি বৰ্গ কিলোমিটাৰত এজনতকৈও কম। ইয়াৰ আদিবাসীসকলে এক ধৰণৰ অঘৰী জীৱন যাপন কৰে। এই লোকসকলে জীৱ-জন্ম চিকাৰ কৰি আৰু সাগৰৰ পৰা মাছ সংগ্ৰহ কৰি কোনো মতে পেট প্ৰৱৰ্তায়। আলঙ্কা, উত্তৰ কানাডা আৰু গ্ৰীনলেণ্ডত বাস কৰা এই আদিবাসীসকল একিমো আৰু লেপচ; উত্তৰ ইউৰোপত লেপচ আৰু ফিন্চ

আৰু; আৰু ছাইবেবিয়াত ছামুৱেড আৰু ইয়াকুট নামেৰে জনাজাত। শীতকালত এফিমোসকলে বৰফৰ দ্বাৰা নিৰ্মিত 'ইগ্লু' (Igloo) নামৰ এক ধৰণৰ ঘৰত বাস কৰে। গ্ৰীষ্মকালত অৱশ্যে ছিলৰ ছালেৰে সজা তস্বুত আশ্রয় লয়। এনে তস্বুক 'টিউপিক' বোলা হয়। জহকালি এফিমোসকলে জন্তুৰ ছালেৰে তৈয়াৰ কৰা 'কায়াক' আৰু 'উমিয়াক' নামৰ নাওৰ দ্বাৰা মাছ ধৰে আৰু জীৱ-জন্তু চিকাৰ কৰে। কুকুৰে টনা শ্ৰেজ গাড়ীয়েই হ'ল এই লোকসকলৰ যাতায়াতৰ প্ৰধান আহিলা।

কানাডা, আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ আৰু বাছিয়া আদি উন্নত দেশৰ লগত এই অঞ্চলৰ ক্ৰমে যোগাযোগ বৃদ্ধি হৈ অহাৰ বাবে ইয়াৰ আদিবাসীসকলৰ জীৱন-ধাৰণ প্ৰণালীৰ যথেষ্ট পৰিবৰ্তন ঘটিছে। বৰ্তমান এই অঞ্চলৰ বহু লোকে আধুনিক সা-সুবিধাৰে সৈতে কাঠেৰে নিৰ্মিত স্থায়ী ঘৰত বাস কৰিবলৈ লৈছে। আজিকালি মাছ ধৰা আৰু চিকাৰ কৰাৰ বাবেও আধুনিক যন্ত্ৰ-পাতি ব্যৱহাৰ কৰে। ছাইবেবিয়াত বাণিজ্যিক ভিত্তিত বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰে বল্লাহৰিণ পালন কৰিবলৈ লোৱা হৈছে। শাক-পাচলি উৎপাদনৰ বাবে শীত-তাপ আৰু পোহৰ নিয়ন্ত্ৰিত কাঁচৰ ঘৰ (Glass House) নিৰ্মাণ কৰা হৈছে। তদুপৰি আলঙ্কাত পেট্ৰলিয়াম আৰু সোণ; লাৰাডোৰত লো; আৰু ছাইবেবিয়াত নিকেল আৱিস্কাৰ হোৱাত এইবোৰ ঠাইত বহু স্থায়ী বসতি গঢ়ি উঠিছে। সেয়ে উত্তৰ গোলার্ধৰ তুন্দা অঞ্চলটো সম্পত্তি অৰ্থনৈতিকভাৱে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈ উঠিছে। বিভিন্ন বৈজ্ঞানিক পৰীক্ষা-নিৰীক্ষাৰ যোগেদি আশা কৰা হৈছে যে এণ্টাৰ্কটিকাতো বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ খনিজ সম্পদ আহৰণ কৰিব পৰা যাব।

(১১) উচ্চ পাৰ্বত্য অঞ্চল : উচ্চতা বढ়াৰ লগে লগে পাৰ্বত্য অঞ্চলত এক বিশেষ প্ৰাকৃতিক অৱস্থা বিবাজ কৰে। এছিয়া মহাদেশৰ হিমালয় পৰ্বত শ্ৰেণী, ইউৰোপৰ আল্পছ, উত্তৰ আমেৰিকাৰ ৰকি পৰ্বত আৰু দক্ষিণ আমেৰিকাৰ এণ্ডিজ পৰ্বত শ্ৰেণীয়ে বিস্তীৰ্ণ ঠাই আগুৰি আছে। ঠাইৰ উচ্চতা বৃদ্ধিৰ লগে লগে উষ্ণতা মন কৰিবলগীয়া ধৰণে হুাস পায়। উদাহৰণস্বৰূপে, এণ্ডিজ পৰ্বতৰ নামনিত যদিও নিৰক্ষীয় অৱণ্য অঞ্চল অৱস্থিত, অধিক

উচ্চতাত থকা ইয়াৰ শৃঙ্গবোৰ কিন্তু সদায় বৰফেৰে ঢাক থাই থাকে। বতাহৰ দিশৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিও পাৰ্বত্য অঞ্চলৰ জলবায়ু আৰু প্ৰাকৃতিক উদ্ধিদৰ বৈশিষ্ট্য সলনি হয়। হিমালয় পৰ্বতশ্ৰেণীৰ দক্ষিণ ঢালত মৌচুমী বতাহৰ প্ৰতাৱত যথেষ্ট বৰষুণ হয় বাবে এই অংশত ডাঠ অৱণ্যৰ সৃষ্টি হৈছে। আনহাতে, তিব্বত মালভূমিৰ ফালে থকা হিমালয়ৰ উত্তৰ অংশ বৰষুণৰ অভাৱত প্ৰায় গছ-গছনিবিহীন। এইদৰে উচ্চতা আৰু ঢালৰ পৰিৱৰ্তনৰ বাবে অতি কম দূৰত্বৰ ভিতৰতে বেলেগ বেলেগ জলবায়ু আৰু প্ৰাকৃতিক উদ্ধিদ দেখা যায়।

পাৰ্বত্য অঞ্চলৰ জীৱন-ধাৰণ প্ৰণালী অতি কষ্টকৰ বাবে ইয়াত জনবসতি তেনেই সেৰেঙ। পশুপালন আৰু কাঠৰ ব্যৱসায়েই এই অঞ্চলৰ মানুহৰ প্ৰধান বৃত্তি। নদী উপত্যকাবোৰতহে প্ৰধানকৈ কৃষিকাৰ্য সম্পাদন কৰা হয়। অৱশ্যে পাৰ্বত্য অঞ্চলৰ নিবাসীসকলে এক আদিম পদ্ধতিৰে ঠাই সলাই খেতি কৰে। এনে ধৰণৰ কৃষি কাৰ্যক ‘ঠাই সলনি কৃষি’ (Shifting Cultivation) বা ঝুম খেতি বোলা হয়। উত্তৰ-পূৰ্ব ভাৰতৰ পাহাৰীয়া অঞ্চলত জনজাতীয় লোকসকলে বহু যুগৰ পৰা এনে ঝুমখেতি কৰি আহিছে। পাৰ্বত্য অঞ্চলৰ কোনো কোনো ঠাইত আকৌ খনিজ দ্রব্যৰ উদ্ঘাটনো কৰা হৈছে। তদুপৰি প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য আৰু স্বাস্থ্যকৰ পৰিৱেশৰ বাবে পাৰ্বত্য অঞ্চলৰ বহু ঠাই পাৰ্বত্য নিবাস (Hill Station) আৰু পৰ্যটন কেন্দ্ৰ (Tourist Centre) হিচাপে গঢ়ি উঠিছে। ভাৰতবৰ্ষৰ দার্জিলিং, মুছোৰী, নাইনিতাল, ছিমলা, শ্বিলং আদি এনে ধৰণে গঢ়ি উঠা একো একোটা পৰ্যটক কেন্দ্ৰ।

৩.০৪ মহাদেশসমূহৰ চমু ভৌগোলিক পৰিচয় :

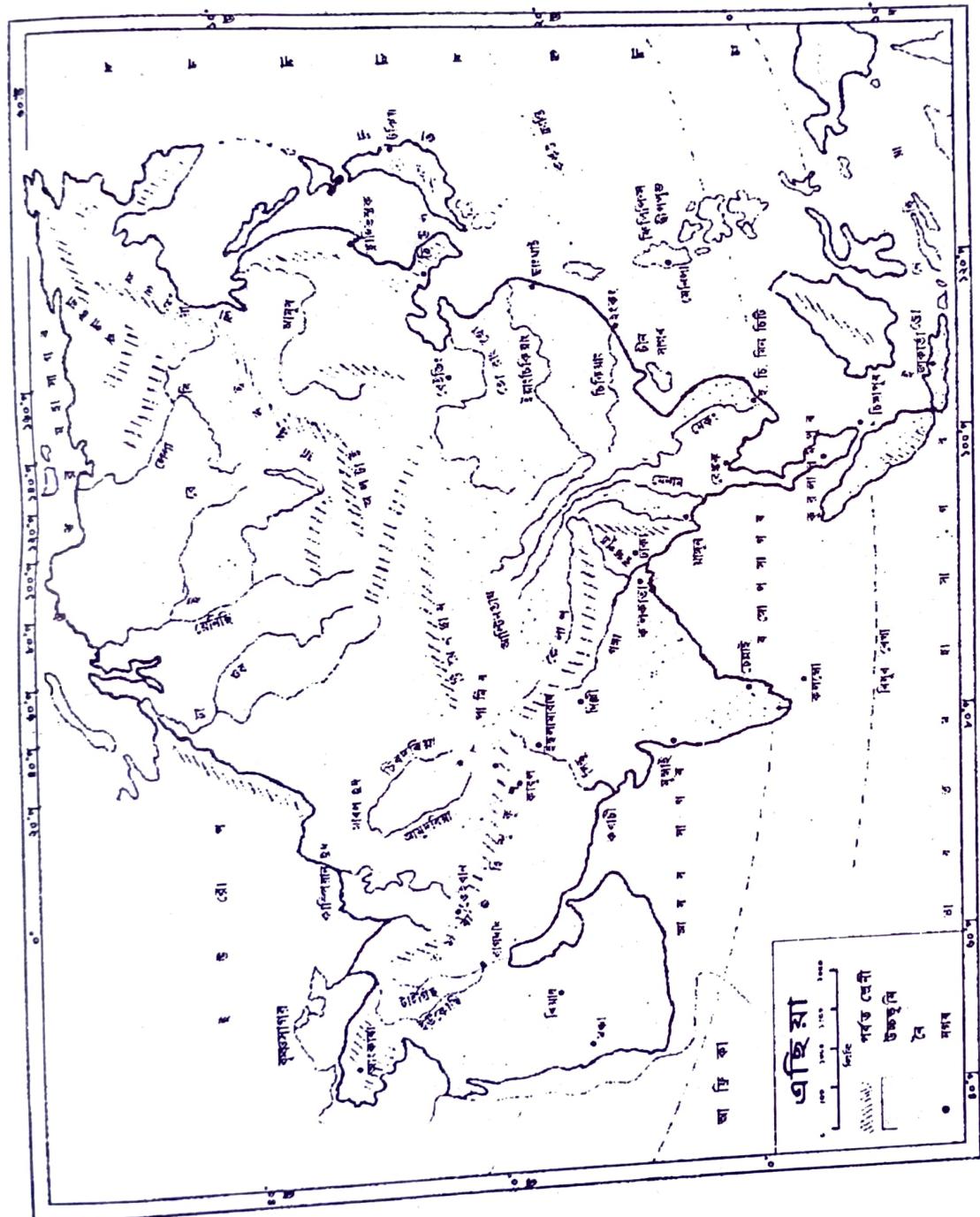
পৃথিবীৰ সৰ্বমুঠ সাতখন মহাদেশৰ দক্ষিণ মেৰুক কেন্দ্ৰ কৰি বৰফে আৱৰা এণ্টাৰ্কটিকা মহাদেশত কোনো স্থায়ী জনবসতি নাই। সেয়ে ইয়াত এণ্টাৰ্কটিকাৰ বাহিৰে বাকী ছখন মহাদেশৰ এটি চমু ভৌগোলিক পৰিচয় দাঙি ধৰা হ'ল।

এছিয়া মহাদেশ

এছিয়া পৃথিরীৰ মহাদেশসমূহৰ সৰ্ববৃহৎ। ইয়াৰ মাটিকালিয়ে (৪৪.৪ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ) পৃথিরীৰ স্থলভাগৰ প্ৰায় ৩০ শতাংশ জুৰি আছে। এছিয়া মহাদেশ মূলতঃ উত্তৰ গোলার্ধত অৱস্থিত। ই দক্ষিণে 1° উত্তৰ অক্ষাংশৰ পৰা উত্তৰে 78° উত্তৰ অক্ষাংশলৈ আৰু পূবে 25° পূব দ্বাধিমাংশৰ পৰা 170° পশ্চিম দ্বাধিমাংশলৈ বিস্তৃত। বহলভাৱে এছিয়া মহাদেশৰ উত্তৰে উত্তৰ মহাসাগৰ; পূবে বেৰিং প্ৰণালী আৰু প্ৰশান্ত মহাসাগৰ; দক্ষিণে ভাৰত মহাসাগৰ; আৰু পশ্চিমে লোহিত সাগৰ, ছুৱেজ খাল, ভূমধ্যসাগৰ, ককেছাছ পৰ্বত, কাস্পিয়ান সাগৰ; ইউৰাল নদী আৰু ইউৰাল পৰ্বতমালা। এই মহাদেশখন উত্তৰা-দক্ষিণাকৈ প্ৰায় ৮৪০০ কিলোমিটাৰ আৰু পূবা-পশ্চিমাকৈ প্ৰায় ৯৬০০ কিলোমিটাৰ। ইয়াৰ উপকূলৰ দৈৰ্ঘ্য প্ৰায় ৫৮,০০০ কিলোমিটাৰ।

এছিয়া মহাদেশখন সু-উচ্চ পৰ্বতশ্ৰেণী, মালভূমি, নদী-উপত্যকা, নিম্নভূমি, উপকূলীয় সমভূমি, দ্বীপ, মৰুভূমি আদিবে আৱৰা। ইয়াৰ মধ্য অংশ পৰ্বত আৰু মালভূমিৰে ভৰা। পৰ্বত শ্ৰেণী সমূহৰ ভিতৰত মহাদেশখনৰ পশ্চিম সীমাত উত্তৰা-দক্ষিণাকৈ থকা ইউৰাল পৰ্বতমালা, মধ্যাংশত পূবা-পশ্চিমাকৈ বিস্তৃত পৃথিরীৰ সৰ্বোচ্চ হিমালয় পৰ্বতমালা আৰু ইয়াৰ ঠাল-ঠেঙুলি, কাৰাকোৰাম পৰ্বতমালা, আৰারলী পৰ্বত আদি বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। হিমালয় পৰ্বতশ্ৰেণীৰ অন্তৰ্গত পৃথিরীৰ উচ্চতম শৃংগ এভাৰেষ্ট ($8,848$ মিটাৰ) আৰু কাৰাকোৰাম পৰ্বতমালাৰ অন্তৰ্গত পৃথিরীৰ দ্বিতীয় উচ্চতম শৃংগ গড়উইন অষ্টিন বা Mount K₂ ($8,611$ মিটাৰ) এছিয়া মহাদেশতেই অৱস্থিত। আনহাতে, মালভূমিসমূহৰ ভিতৰত তিব্বত মালভূমি, পৃথিরীৰ উচ্চতম পামিৰ মালভূমি, ছাইবেৰিয়া মালভূমি, মংগোলীয়া মালভূমি, দাক্ষিণাত্য মালভূমি, ইৰান মালভূমি আদিয়েই প্ৰধান। এনেবোৰ উচ্চভূমি অঞ্চলৰ পৰা বহতো ডাঙৰ নদীৰ সৃষ্টি হৈ উত্তৰ, দক্ষিণ আৰু পূব দিশত থকা সাগৰ-মহাসাগৰলৈ বৈ গৈ কেইবাখনো সাৰুৱা সমভূমি আৰু ব-দ্বীপৰ সৃষ্টি কৰিছে। ইয়াৰ ভিতৰত মহাদেশখনৰ দক্ষিণ

Daily Assam.Com

চিত্র-৩.০৫ এছিয়া মহাদেশ

মধ্য অংশত থকা সিন্ধু, গংগা আৰু ব্ৰহ্মপুত্ৰ নদীৰ সমভূমি; উত্তৰ অংশৰ ওব, ইয়েনিছি আৰু লেনা নদীৰ সমভূমি; পূবত আমুৰ, হোৱাংহো, ইয়াংচিকিয়াং আৰু মেকং নৈৰ সমভূমি; আৰু দক্ষিণ-দক্ষিণপূবত মহানদী, গোদাবৰী, কৃষ্ণা, কাৰেৰী, মেনাম, ইৰাবতী, মেকং আদি নৈৰ সমভূমি। ইয়াৰোপৰি মহাদেশখনৰ উত্তৰ-পূব আৰু দক্ষিণ সীমান্তত থকা সাগৰ-মহাসাগৰে উপকূলীয় সমভূমিৰ সৃষ্টি কৰিছে। এছিয়া মহাদেশৰ অন্তর্গত বিশেষকৈ প্ৰশান্ত মহাসাগৰ আৰু ভাৰত মহাসাগৰত থকা দ্বীপসমূহৰ ভিতৰত জাপান, টাইৰান, ফিলিপাইন, জাভা, চুমাত্ৰা, বৰ্ণও, ছিলিবিছ, আন্দামান-নিকোবৰ, শ্ৰীলঙ্কা, লক্ষ্মণীপ, মালদ্বীপ, বাহৰেইন আদি বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। ইয়াৰোপৰি গোবি, থৰ আৰু আৰব মৰুভূমিৰ এই মহাদেশতে অৱস্থিত।

বিষুৱৰ পৰা প্ৰায় উত্তৰ মেৰু অঞ্চললৈকে বিস্তৃত এছিয়া মহাদেশৰ জলবায়ুৰ তাৰতম্য বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। ইয়াত বিৰাজ কৰা প্ৰধান জলবায়ুৰ প্ৰকাৰসমূহ হ'ল নৈৰক্ষিক জলবায়ু, ক্ৰান্তীয় মৌচুমী জলবায়ু। ক্ৰান্তীয় মৰু জলবায়ু, নাতিশীতোষণ জলবায়ু আৰু মেৰুদেশীয় জলবায়ু পৃথিৱীৰ শীতলতম ঠাই ভাৰ্থ্যানস্ক এছিয়া মহাদেশৰে ছাইবেৰিয়া অঞ্চলত অৱস্থিত।

এছিয়া মহাদেশ প্ৰাকৃতিক সম্পদত চহকী। প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ ভিতৰত বনজ, কৃষিজ আৰু খনিজ সম্পদ বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। ইয়াৰ প্ৰধান শস্যসমূহ হ'ল ধান, ঘেঁঁ, কুঁহিয়াৰ, ধপাত, কপাহ, চাহ, ৰবৰ, দক্ষিণ-পশ্চিম এছিয়া, ভাৰত, ম্যানমাৰ, ইণ্ডোনেছিয়া, চীনদেশ আৰু ছাইবেৰিয়াৰ পেট্ৰলিয়াম; ভাৰত, ম্যানমাৰ, চীনদেশ আৰু ছাইবেৰিয়াৰ কয়লা আৰু প্ৰাকৃতিক গেছ; ভাৰত, চীনদেশ, ছাইবেৰিয়া ইণ্ডোনেছিয়া আৰু ফিলিপাইনৰ লো; আৰু ভাৰত আৰু ছাইবেৰিয়াৰ মেংগানিজ উল্লেখযোগ্য। উল্লেখযোগ্য যে পৃথিৱীৰ সৰ্ববৃহৎ মহাদেশ এছিয়া জনসংখ্যাৰ

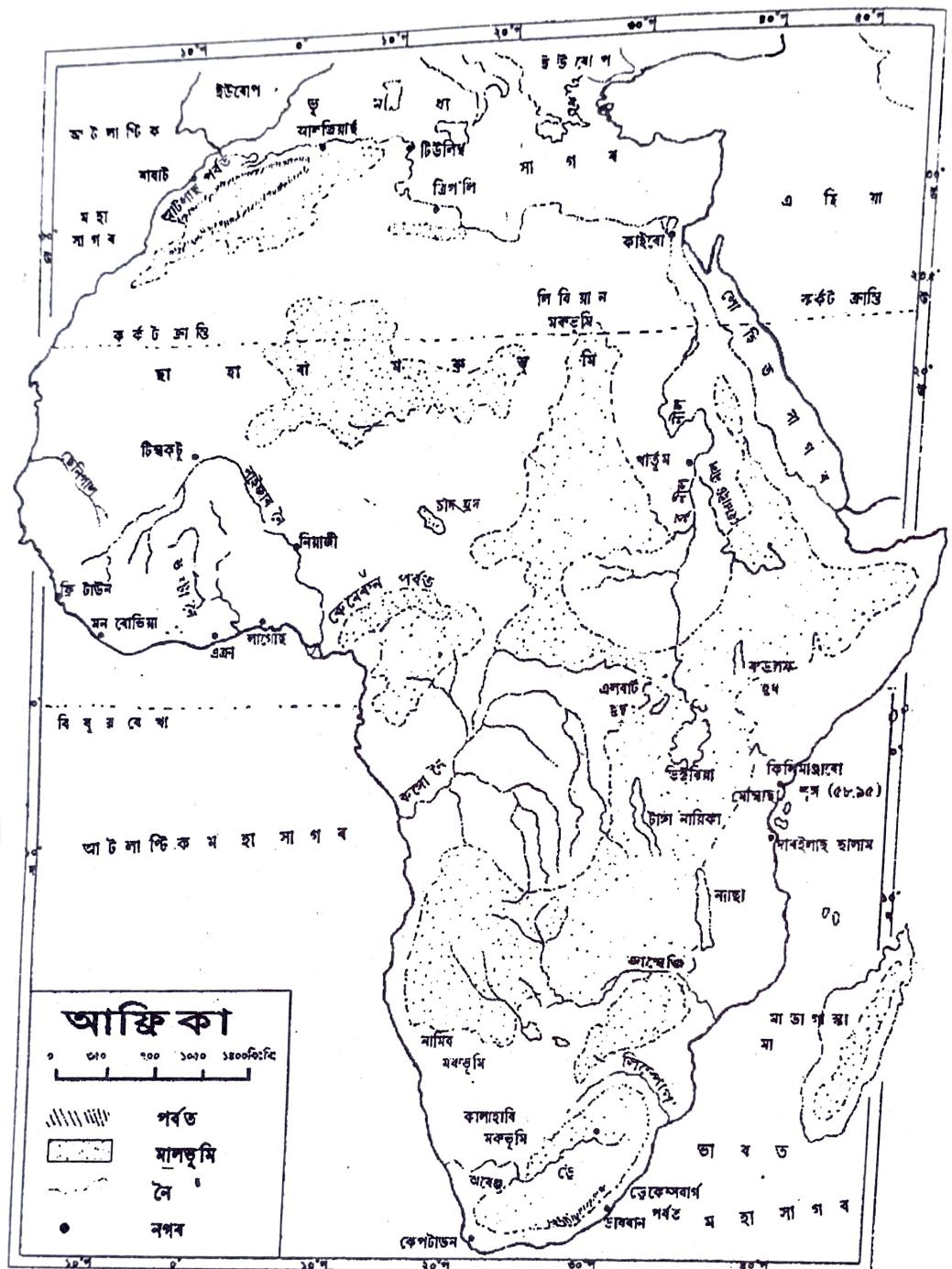
ক্ষেত্রতো সর্ববৃহৎ। ২০০৭ বর্ষৰ আনুমানিক তথ্য অনুসৰি ইয়াৰ জনসংখ্যা ৪০১ কৌটি, অৰ্থাৎ বিশ্বৰ জনসংখ্যাৰ তিনি-পঞ্চমাংশ। মহাদেশখনৰ ভূ-প্ৰকৃতিৰ বিভিন্নতাৰ বাবে ইয়াৰ জনসংখ্যাৰ বিবৰণো যথেষ্ট অসম। ইয়াৰ প্ৰায় তিনি চতুৰ্থাংশ মানুহেই দক্ষিণ, দক্ষিণ-পূব আৰু পূবৰ ক্ৰান্তীয় আৰু উপক্ৰান্তীয় মৌচুমী অঞ্চলত বাস কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে এছিয়া মহাদেশৰ ৪৯ খন দেশৰ কেৱল দুখন দেশতেই (চীনদেশ আৰু ভাৰতবৰ্ষ) ৬১ শতাংশ লোক ঠাহ খাই আছে। উল্লেখনীয় যে জাপানৰ ৰাজধানী মহানগৰী টকিঅ' ৩৪ নিযুত জনসংখ্যাৰে কেৱল এছিয়া মহাদেশৰে নহয় সমগ্ৰ বিশ্বৰ ভিতৰতে সর্ববৃহৎ মহানগৰী। মহাদেশখনৰ অন্য বৃহৎ মহানগৰ কেইখনমান হ'ল বেইজিং, মুম্বাই, দিল্লী, কলিকতা, ছিংগাপুৰ, ছিউল, ছাংঘাই, হংকং, বেঙ্গক, কোৱালালামপুৰ, টাইপেই আদি। মহাদেশৰ ৪১ শতাংশ লোক নগৰবাসী। ইয়াৰ গড় জনমূৰি জাতীয় আয় ৬,৬৩০ আমেৰিকান ডলাৰ।

আফ্ৰিকা মহাদেশ :

আফ্ৰিকা পৃথিৰীৰ দ্বিতীয় বৃহত্তম মহাদেশ। ৩০ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰতকৈ কিছু অধিক মাটিকালিৰে আফ্ৰিকা মহাদেশে পৃথিৰীৰ মুঠ স্থলভাগৰ প্ৰায় ২০ শতাংশ আৱৰি আছে। মহাদেশখনৰ প্ৰায় সোঁমাজেদি পাৰ হৈ যোৱা বিষুৱৰেখাই ইয়াক দুভাগত বিভক্ত কৰিছে। আফ্ৰিকা মহাদেশখন উত্তৰে 37° উত্তৰ অক্ষাংশৰ পৰা দক্ষিণে 34° দক্ষিণ অক্ষাংশ, আৰু পূবে 51° পূব দ্রাঘিমাংশৰ পৰা পশ্চিমে 17° পশ্চিম দ্রাঘিমাংশৰ মাজত অৱস্থিত। ইয়াৰ উত্তৰে ভূমধ্যসাগৰ; দক্ষিণে দক্ষিণ মহাসাগৰ; পূবে ভাৰত মহাসাগৰ; আৰু পশ্চিমে আটলান্টিক মহাসাগৰ। ইয়াৰ উপকূলৰেখা প্ৰায় ৩০ হেজাৰ কিলোমিটাৰ দীঘল। ২.৫ নিযুত মাটিকালিৰে ছুড়ান মহাদেশখনৰ বৃহত্তম দেশ।

উপকূলবৰ্তী ঠেক সমতল ভূমিৰ বাহিৰে মহাদেশখনৰ বেছি অংশই এখন বৃহৎ মালভূমি। উল্লেখযোগ্য যে এছিয়া মহাদেশৰ দৰে সুউচ্চ হিমালয় পৰ্বতশ্ৰেণী আৰু দক্ষিণ আমেৰিকা মহাদেশৰ দৰে সুউচ্চ এণ্ডিজ পৰ্বতমালা আফ্ৰিকা মহাদেশত নাই। অৱশ্যে ইয়াৰ অ'ত ত'ত সিঁচৰিত হৈ থকা সৰু

Daily Assam.Com

চিত্র-৩.০৬ আফ্রিকা মহাদেশ

সুর উচ্চভূমি মহাদেশখনৰ ভূ-প্রকৃতি ওখোৰা মোখোৰা কৰি তুলিছে। পূব প্রান্তত থকা কিলিমানজারো শৃঙ্গই মহাদেশখনৰ উচ্চতম ঠাই (৫,৮৯৫ মিটাৰ উচ্চ)। আফ্রিকাৰ উচ্চভূমিসমূহৰ ভিতৰত উত্তৰ প্রান্তৰ এটলাছ, উত্তৰ-পূব প্রান্তৰ ইথিওপিয়ান উচ্চভূমি, পশ্চিম প্রান্তৰ এডামারা উচ্চভূমি, দক্ষিণ আফ্রিকাৰ ড্রাকেনবাৰ্গ উচ্চভূমি আদিয়েই বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। মহাদেশখন বহুতো নদী আৰু হুদেৰে ভৰা। পৃথিবীৰ দীৰ্ঘতম নীল নদীৰ উপৰি ইয়াৰ প্ৰধান নদীসমূহ হ'ল কংগো (জায়ৰে) নাইজাৰ, জেনেজি, অ'বেঞ্জ, লিম্পোপো, ভোল্টা, চেনেগাল ইত্যাদি। হুদসমূহৰ ভিতৰত ভিক্টোৰিয়া, এলবাট টাংগানিকা, চাড, ভোল্টা, ন্যাচা আদি উল্লেখযোগ্য। এইদৰে মহাদেশখনত বিস্তৃতভাৱে থকা নদ-নদী আৰু হুদৰ বাবে আফ্রিকাৰ জলবিদ্যুৎ উৎপাদনৰ সম্ভাৱনা সমগ্ৰ বিশ্বৰ ভিতৰতে আটাইতকৈ বেছি। দৰাচলতে ইয়াৰ জলবিদ্যুৎ উৎপাদনৰ সম্ভাৱনাৰ পৰিমাণ সমগ্ৰ বিশ্বৰ প্ৰায় ৪০ শতাংশ।

আফ্রিকা মহাদেশৰ বেছি অংশই প্ৰধানকৈ ক্ৰান্তীয় জলবায়ুৰ অন্তৰ্গত। ইয়াৰ কেৱল উত্তৰ আৰু দক্ষিণ প্রান্তত উপক্ৰান্তীয় আৰু নাতিশীতোষ্ণ জলবায়ু বিবাজ কৰে। মহাদেশখনৰ বিশুৰীয় অঞ্চলৰ সমতল আৰু উপকূল ভূমিত বৃষ্টিপাতৰ পৰিমাণ যথেষ্ট বেছি। কিন্তু চাহাৰা, কালাহাৰী আৰু নামিবিয়া মৰুভূমি অঞ্চলত বাৰ্ষিক বৃষ্টিপাতৰ পৰিমাণ ১৫ চেণ্টিমিটাৰতকৈও কম। সেয়ে আফ্রিকাৰ বহু অংশই ক্ৰমে শুষ্ক হ'বলৈ ধৰিছে।

আফ্রিকা মহাদেশ জলসম্পদ, বননি আৰু বনজ সম্পদ আৰু খনিজ সম্পদত চহকী। ইয়াৰ বেছিভাগ দেশৰেই অৰ্থনীতি কৃষি নিৰ্ভৰশীল। মহাদেশখনৰ মুঠ বিদেশী আয়ৰ প্ৰায় এক-তৃতীয়াংশ কৃষিৰ পৰা আহে আৰু ইয়াৰ প্ৰায় ৭০ শতাংশ লোক কৃষিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। ইয়াৰ প্ৰধান কৃষিজাত সামগ্ৰীসমূহ হ'ল মাকে, জোৱাৰ-বাজৰা, ধান, মিঠা আলু, বাদাম, কপাহ, কফি, চাহ, কুঁহিয়াৰ, ধপাত, কল আদি। খনিজ সম্পদৰ ভিতৰত পেট্ৰোলিয়াম, প্ৰাকৃতিক গেছ, লো, তাম, সোণ, হীৰা, ইউৰেনিয়াম আদি বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য।

বহু নৃতত্ত্ববিদ আৰু অন্য বিজ্ঞানীৰ মতে আফ্রিকা মহাদেশতে প্ৰায়

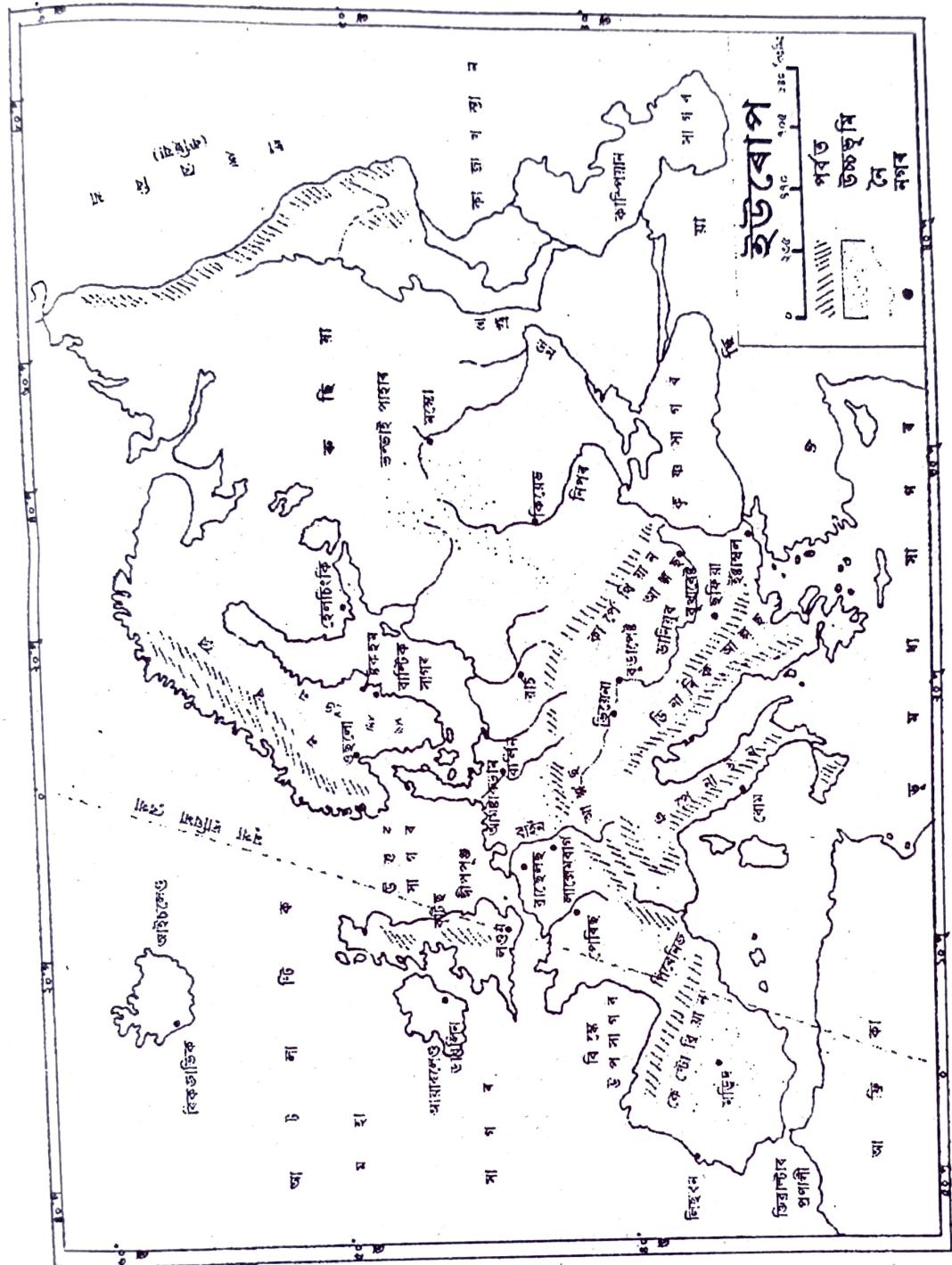
$\frac{8}{2}$ নিযুত বছৰ আগতে মানৱজাতিৰ সৃষ্টি হৈছিল আৰু ইয়াৰ পৰাই ক্ৰমে

বিশ্বৰ অন্য ঠাইলৈ বিস্তাৰিত হয়। বৰ্তমান ২০০৭ বৰ্ষৰ আনুমানিক তথ্য মতে আফ্রিকা মহাদেশৰ মুঠ জনসংখ্যা হ'ল ৯৪৪ নিযুত আৰু জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব প্ৰতিবগ্কিলোমিটাৰত কেৱল ৩১ জন। উল্লেখনীয় যে ইয়াৰ জনসংখ্যাৰ বিতৰণ সমান নহয়। মহাদেশখনৰ প্ৰধান ঘন বসতিপূৰ্ণ অঞ্চলসমূহ হ'ল গিনি উপকূল, নীলনদীৰ নিম্নাংশ, পূৰ্ব আফ্রিকা আৰু মাদাগাস্কাৰৰ উচ্চভূমি, উত্তৰ সীমান্তৰ উপকূলভূমি আৰু দক্ষিণ আফ্রিকা, জিন্সাবৱে আৰু জায়বেৰ নগৰীয়া আৰু খনিজ সম্পদ উৎপাদন অঞ্চল। কিন্তু চাহাৰা মৰুভূমিত অৱস্থিত লিবিয়া, আলজেৰিয়া আদি দেশত জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব তেনেই কম (প্ৰতি বগ্কিলোমিটাৰত ১৫ জনতকৈ কম)। প্ৰায় ১৪৫ নিযুত জনসংখ্যাৰে নাইজেৰিয়া মহাদেশখনৰ সৰ্বোচ্চ জনসংখ্যাৰ দেশ। আফ্রিকা মহাদেশৰ প্ৰায় ৩৭ শতাংশ লোক নগৰবাসী। মহাদেশখনৰ গড় জনমূৰি জাতীয় আয় ২,৫৫০ আমেৰিকান ডলাৰ।

আফ্রিকা মহাদেশৰ কেইটামান প্ৰধান ঠাই হ'ল নাইজেৰিয়াৰ বাজধানী আবুজা, জায়বেৰ বাজধানী কিনছাছা, ছুডানৰ বাজধানী খাৰ্তুম, ইথিওপিয়াৰ বাজধানী আদিচ আবাবা, কেনিয়াৰ বাজধানী নাইব'বি, জিন্সাবৱেৰ বাজধানী হাবাৰে, দক্ষিণ আফ্রিকাৰ মহানগৰী কেপটাউন, প্ৰিট'বিয়া, জোহানেচবাৰ্গ আৰু ডাৰ্বান, ইজিপ্তৰ বাজধানী কাইৰো, লিবিয়াৰ বাজধানী ত্ৰিপলি, তাঙ্গানিয়াৰ বাজধানী ডোডোমা আদি। বৰ্তমান আফ্রিকা মহাদেশত মুঠতে ৫২ খন স্বাধীন দেশ আছে।

ইউৰোপ মহাদেশ

ইউৰোপ মহাদেশখন এছিয়াৰ উত্তৰ-পশ্চিম সীমাত অৱস্থিত। ই সম্পূৰ্ণভাৱে উত্তৰ গোলার্ধৰ অন্তর্গত। এই মহাদেশখন দক্ষিণে 36° উত্তৰ অক্ষাংশৰ পৰা উত্তৰে 71° উত্তৰ অক্ষাংশলৈ আৰু পশ্চিমে 10° পশ্চিম দ্রাঘিমাংশৰ পৰা পূৰ্বে 65° পূৰ্ব দ্রাঘিমাংশলৈ বিস্তৃত। ইয়াৰ মাটিকালি

চিত্র-৩.০৭ ইউরোপ মহাদেশ

১০.৯ নিযুত বর্গ কিলোমিটার, অর্থাৎ পৃথিবীর স্থলভাগৰ প্রায় ৭.৩ শতাংশ আৰু ভাৰতবৰ্ষৰ মাটিকালিৰ প্রায় তিনি গুণ। ইউৰোপ মহাদেশৰ পূবে এছিয়া মহাদেশ, পশ্চিমে আটলাণ্টিক মহাসাগৰ, উত্তৰে উত্তৰ মহাসাগৰ আৰু দক্ষিণে ভূমধ্য সাগৰ, কাস্পিয়ান সাগৰ আৰু কৃষ্ণ সাগৰে আগুৰি আছে। প্রাকৃতিকভাৱে ইউৰাল পৰ্বতমালা আৰু ইউৰাল নদীয়ে ইউৰোপ মহাদেশক এছিয়া মহাদেশৰ পৰা পৃথক কৰিছে। ইউৰোপ মহাদেশখন তিনিওফালৰ পৰা সাগৰ-মহাসাগৰেৰে বেষ্টিত। ইয়াৰ মূল ভূ-খণ্ডৰ উপকূলীয় দৈৰ্ঘ্য প্রায় ৩৮ হেজাৰ কিলোমিটাৰ। বাছিয়াই হ'ল মহাদেশখনৰ তথা বিশ্বৰ বৃহত্তম দেশ। অৱশ্যে বাছিয়াৰ এটা বৃহৎ অংশ এছিয়া মহাদেশৰ অস্তৰ্গত। ইউৰোপ মহাদেশৰ মুঠ স্বাধীন দেশৰ সংখ্যা ৪৪।

ইউৰোপ মহাদেশৰ ভূ-প্রাকৃতিক গঠন অতি জটিল আৰু বৈচিত্ৰিময়। ভূ-প্রকৃতিৰ ক্ষেত্ৰত ইউৰোপ মহাদেশক বহলভাৱে দুভাগত ভগাব পাৰি। ইয়াৰ উত্তৰ অংশটো পশ্চিমৰ ফ্রান্স উপকূলৰ পৰা পূবত ইউৰাল পৰ্বতশ্রেণী পৰ্যন্ত প্রায় সমতল ভূমি। কিন্তু দক্ষিণ অংশটো (স্পেইনৰ পৰা কৃষ্ণ সাগৰলৈকে) পৰ্বত-পাহাৰ মালভূমিৰে যথেষ্ট ওখোৰা-মোখোৰা। মহাদেশখনৰ উত্তৰ সীমান্ত অঞ্চল আৰু দক্ষিণৰ উচ্চভূমি অঞ্চলত হিমবাহৰ প্ৰভাৱ যথেষ্ট বেছি। দক্ষিণ ইউৰোপৰ পৰ্বতশ্রেণীৰ ভিতৰত আল্পচ, পাইৰেনিজ, কাপেথিয়ান আৰু ককেচাছ বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। ককেচাছ পৰ্বতশ্রেণীৰ অস্তৰ্গত ‘মাউণ্ট এলব্ৰাছ’ শৃংগার (৫,৬৩৩ মিটাৰ) হ'ল ইউৰোপ মহাদেশৰ উচ্চতম ঠাই। আনহাতে আল্পচ পৰ্বতৰ উচ্চতম শৃংগটো হ'ল ‘মাউণ্ট রেন্ক’ (৪,৮০৭ মিটাৰ)। মহাদেশখন বহু নদ-নদী, হৃদ আৰু দ্বীপেৰে ভৰা। নদ-নদীসমূহৰ ভিতৰত স্পেইনৰ এলৰো, ফ্রান্সৰ ৰোন আৰু ছেইন, জার্মানীৰ বাইন আৰু এল্বে, পোলেণ্ডৰ ওডাৰ আৰু ভিষ্টুলা, অস্ট্ৰিয়া, হাংগেৰী আৰু ৰোমানিয়াৰ ডানিয়ুব, বেলাৰুচ আৰু ইউক্ৰেইনৰ নিপাৰ, ইটালীৰ পো, গ্ৰেট ব্ৰিটেইনৰ থেম্চ, বাচিয়াৰ ডন, ভল্লা আৰু ইউৰাল আদি বিশেষভাৱে উল্লেখনীয়। আনহাতে মহাদেশখনৰ প্ৰধান দ্বীপসমূহ হ'ল আটলাণ্টিক মহাসাগৰত থকা বৃটিছ দ্বীপপুঞ্জ, আয়াৰলেণ্ড,

আইচলেণ্ড আৰু ছেটলেণ্ড; ভূমধ্য সাগৰত থকা ক্রিট, ছিছিলি, মাল্টা, ছার্টিনিয়া, কৰচিকা আৰু বেলিয়াৰিক দ্বীপপুঞ্জ; আৰু উত্তৰ মহাসাগৰত থকা গটলেণ্ড, এলাণ্ড, নভায়া জেমল্যা, স্ট্রেলবাৰ্ড আৰু গ্ৰীণলেণ্ড। হৃদসমূহৰ ভিতৰত ওনেগা, লেড'গা, চুড়স্ক'য়ে, ভেনাৰ্ন আদি উল্লেখনীয়।

ইউৰোপ মহাদেশৰ বেছি অংশই প্ৰধানকৈ নাতিশীতোষ্ণ জলবায়ুৰ অন্তৰ্গত। ইয়াৰ একেবাৰে উত্তৰাংশত অৱস্থিত গ্ৰীণলেণ্ড, আইচলেণ্ড, স্কেণ্ডিনেভিয়ান অঞ্চল আৰু উত্তৰ চাইবেৰিয়া অঞ্চলতহে মেৰুদেশীয় জলবায়ু বিৰাজ কৰে। এই অঞ্চল বছৰটোৱ প্ৰায় ন মাহেই বৰফে ঢাকি বাখে। মহাদেশখনৰ বিশেষকৈ পশ্চিম আৰু দক্ষিণ প্ৰান্তৰ উপকূলীয় অঞ্চলসমূহ মহাসাগৰীয় প্ৰভাৱত শীতকালিও আৰামদায়ক। মহাদেশখনৰ গড় উষ্ণতা শীতকালত 0° ছে. গ্ৰে.ৰ পৰা গ্ৰীষ্মকালি 20° ছে.গ্ৰে. পৰ্যন্ত হয়। বাৰ্ষিক গড় বৰষুণ প্ৰায় 100 ছে.মি। উল্লেখযোগ্য যে মহাদেশৰ উত্তৰ প্ৰান্তৰ মেৰুদেশীয় জলবায়ু অঞ্চল আৰু পূব অংশত শীতকালত যথেষ্ট হিমপাত হয়। আনহাতে দক্ষিণ প্ৰান্তৰ ভূমধ্য সাগৰীয় অঞ্চলত গ্ৰীষ্মকাল উষ্ণ আৰু শুকান আৰু শীতকাল ঠাণ্ডা আৰু আৰ্দ্ধ হয়। ইউৰোপ মহাদেশৰ বেছি অংশতে সৰলবৰ্গীয় গছৰ প্ৰাচুৰ্য দেখা যায়।

ইউৰোপ মহাদেশৰ ভূ-অবয়ব, মৃত্তিকা আৰু জলবায়ু কৃষিৰ বাবে উপযোগী। মহাদেশৰ প্ৰায়বোৰ দেশৰে প্ৰায় 50 শতাংশ ভূমিতে কৃষিকাৰ্য সম্পাদন কৰা হয়। কৃষি পদ্ধতিও আধুনিক আৰু বাণিজ্য ভিত্তিক। মহাদেশখনৰ উত্তৰ প্ৰান্তৰ মেৰুদেশীয় জলবায়ুৰ অন্তৰ্গত তুন্দ্ৰা অঞ্চলৰ বাহিৰে অন্য শীত প্ৰধান অঞ্চলত বালি, বাই, ঘাঁঁহ আদি উৎপাদন হয়। আনহাতে মহাদেশখনৰ বাকী প্ৰায় সকলোতে কম-বেছি পৰিমাণে ঘেঁহ, বালি, আলু, গোমধান, ছুগাৰ বীট, বাই, সূৰজমুখী ফুল, শাক-পাচলি আদি উৎপাদন হয়। ইউৰোপ মহাদেশ প্ৰধান খনিজ সম্পদ কয়লা আৰু লোত অতি চহকী। উল্লেখযোগ্য যে ইউৰোপ মহাদেশতে পৃথিৰীৰ মুঠনথাচাইট আৰু বিটুমিনাচ কয়লাৰ এক-তৃতীয়াশ উৎপাদন হয়। ইয়াৰোপৰি পৃথিৰীৰ মুঠ লোৰ আকৰ উৎপাদনৰ 40 শতাংশ কেৱল ইউৰোপতে হয়। সম্প্ৰতি পাৰ্বত্য অঞ্চলত থকা নদীৰ পানী ব্যৱহাৰ কৰি

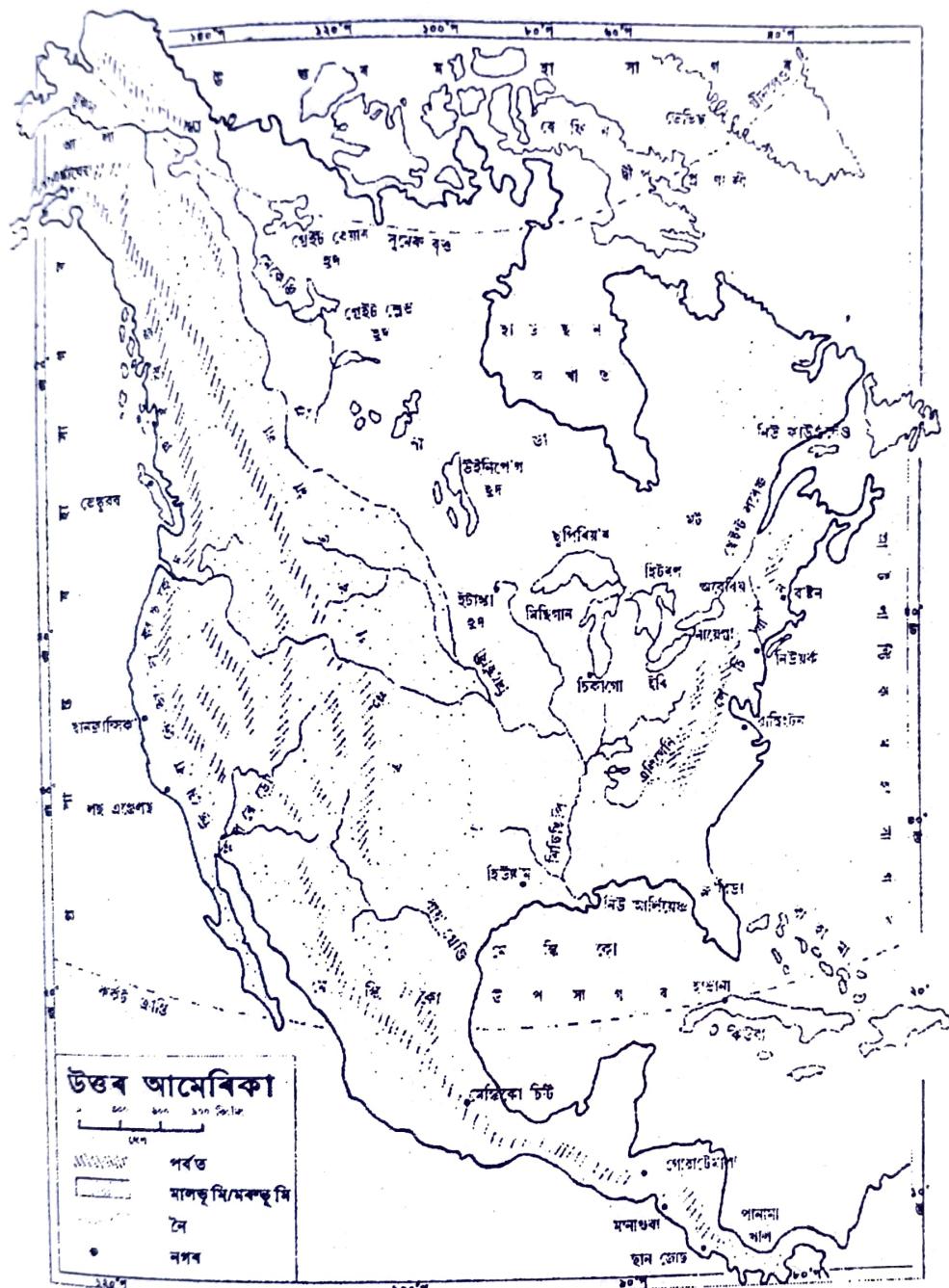
জলবিদ্যুৎ শক্তি উৎপাদন করা হৈছে। কিন্তু যদিও পেট্রোলিয়াম আৰু প্রাকৃতিক গেছ কিছু পৰিমাণে উৎপাদন হয় তথাপি ইউৰোপ মহাদেশ এই ক্ষেত্ৰত যথেষ্ট পিছ পৰা। গতিকে কয়লা আৰু লোৰ উপৰি অন্যান্য বহুকেইবিধি খনিজ সম্পদৰ প্ৰাচুৰ্যৰ বাবে আৰু ইউৰোপীয়সকলৰ কৰ্ম নিপুনতাৰ বাবে মহাদেশখনৰ প্ৰায়বোৰ দেশতেই ঔদ্যোগীকৰণ সম্ভৱ হৈছে। দৰাচলতে সমগ্ৰ পৃথিবীৰ ভিতৰতে ইংলেণ্ড, জার্মানী, ফ্ৰাঙ্ক, চুইডেন, বেলজিয়াম, ইটালী আদিক কেন্দ্ৰ কৰি ইউৰোপ মহাদেশতে সৰ্বপ্ৰথম শিল্প বিপ্লবৰ সুচনা হৈছিল।

ইউৰোপ মহাদেশৰ লোকসকল মূলতঃ ককেছীয় গোষ্ঠীৰ। কিন্তু ক্ষুদ্ৰ-ক্ষুদ্ৰ জাতি-গোষ্ঠীগত পাৰ্থক্যৰ বাবেই মহাদেশখনত বহু ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ দেশৰ সৃষ্টি হৈছে। ২০০৭ বৰ্ষৰ আনুমানিক তথ্য অনুসৰি ইউৰোপ মহাদেশৰ জনসংখ্যা হ'ল ৭৩৩ নিযুত, অৰ্থাৎ বিশ্বৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ ১১ শতাংশ। ইয়াৰ জনসংখ্যাৰ ঘনত্বও প্ৰতি বৰ্গ কিলোমিটাৰত মাত্ৰ ৩২ জন। অৱশ্যে ৰাছিয়াক বাদ দিলে ইয়াৰ জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব প্ৰতি বৰ্গ কিলোমিটাৰত ৭৭ হয়গৈ। ৰাছিয়াক বাদ দিলে জনসংখ্যাৰ ক্ষেত্ৰত জার্মানীয়ে হ'ল ইউৰোপ মহাদেশৰ সৰ্বোচ্চ জনসংখ্যাৰ (৮২.৩ নিযুত) দেশ। মহাদেশৰ উত্তৰ আৰু পূৰ্ব অংশৰ বাহিৰে প্ৰায় সকলোতে জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব যথেষ্ট বেছি। উদাহৰণস্বৰূপে অস্ট্ৰিয়া আৰু হাংগেৰীৰ ডানিয়ুব উপত্যকা, ইটালীৰ বোম অঞ্চল, ফ্ৰাঙ্কৰ বোণ উপত্যকা, চুইজাৰলেণ্ডৰ উত্তৰাংশ আৰু স্পেইনৰ কেটালনিয়া আদিত জনবসতি যথেষ্ট ঘন (প্ৰতি বৰ্গ কিলোমিটাৰত ২৫০ তকে অধিক)। মহাদেশখনৰ প্ৰায় ৭২ শতাংশ লোক নগৰবাসী। ইয়াৰ গড় জনমূৰি জাতীয় আয় প্ৰায় ২২ হেজাৰ আমেৰিকান ডলাৰ।

ইউৰোপ মহাদেশৰ কেইখনমান প্ৰধান ঠাই হ'ল যুক্তৰাজ্যৰ ৰাজধানী লঙ্ঘন, ফ্ৰাঙ্কৰ ৰাজধানী পেৰিচ, জার্মানীৰ ৰাজধানী বার্লিন, চুইজাৰলেণ্ডৰ ৰাজধানী বাৰ্ন, অস্ট্ৰিয়াৰ ৰাজধানী ভিয়েনা, হাংগেৰীৰ ৰাজধানী বুডাপেষ্ট, ইটালীৰ ৰাজধানী রোম, স্পেইনৰ ৰাজধানী মাদ্ৰিদ, ডেনমাৰ্কৰ ৰাজধানী কোপেনহেগেন, ৰাছিয়াৰ ৰাজধানী মক্সো, পোলেণ্ডৰ ৰাজধানী রাবচো আদি।

উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশ :

এছিয়া আৰু আফ্ৰিকাৰ পাছতে উত্তৰ আমেৰিকাখন পৃথিবীৰ তৃতীয়

চিত্র-৩.০৮ উত্তর আমেরিকা

বৃহত্তম মহাদেশ। ইয়াৰ মাটিকালি ২৪.৩ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ, অৰ্থাৎ পৃথিবীৰ মুঠ স্থলভাগৰ ১৬.৩ শতাংশ। এই আমেৰিকা মহাদেশখন উত্তৰ গোলার্ধত অৱস্থিত বাবে ইয়াক উত্তৰ আমেৰিকা বোলা হয়। এই মহাদেশখন দক্ষিণে 7° উত্তৰ অক্ষাংশৰ পৰা উত্তৰে 83° উত্তৰ অক্ষাংশলৈ আৰু পূবে 50° পশ্চিম দ্রাঘিমাংশৰ পৰা পশ্চিমে 168° পশ্চিম দ্রাঘিমাংশলৈ বিস্তৃত।

উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশখন পূবা-পশ্চিমাকৈ ৪৯৬০ কিলোমিটাৰ আৰু উত্তৰা-দক্ষিণাকৈ ৯৬০০ কিলোমিটাৰ দীঘল। উল্লেখযোগ্য যে মহাদেশখন শীতল উত্তৰ মেৰু অঞ্চলৰ পৰা বিষুবীয় উষ্ণ অঞ্চললৈকে বিস্তৃত। ইয়াৰ উত্তৰে উত্তৰ মহাসাগৰ, দক্ষিণে দক্ষিণ আমেৰিকা, মেক্সিকো উপসাগৰ আৰু প্ৰশান্ত মহাসাগৰ, পূবে আটলান্টিক মহাসাগৰ আৰু পশ্চিমে বেৰিং সাগৰ, বেৰিং প্ৰণালী আৰু প্ৰশান্ত মহাসাগৰ। অৰ্থাৎ কানাড়া, যুক্তৰাষ্ট্র আৰু মেক্সিকোকে ধৰি মধ্য আমেৰিকাৰ গুৱাটেমালা, কোস্টাৱিকা, পানামা আদি দেশ আৰু কেবিয়ান দ্বীপপুঞ্জৰ কিউবা, জামাইকা, বাহামাচ, ড'মিনিকান বিপালিক আদি আটাইবোৰেই উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশৰ অন্তর্গত। এই দেশসমূহৰ ৯.২ নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ মাটিকালিৰে কানাড়াখন মহাদেশৰ বৃহত্তম আৰু পৃথিবীৰ তৃতীয় বৃহৎ দেশ।

উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশখন ভূ-প্ৰাকৃতিক বৈষম্যৰে ভৱা। ইয়াৰ উচ্চতম ঠাই মেকিন্লে শৃঙ্গ (৬,১৯৪ মিটাৰ) আৰু নিম্নতম ঠাই ডে'থভেলি (সাগৰ পৃষ্ঠৰ পৰা ৮৬ মিটাৰ তলত)। মহাদেশখনৰ পশ্চিম অংশ আৰু পূব অংশ উত্তৰা-দক্ষিণাকৈ পৰ্বত-পাহাৰময়। আনহাতে বাকী অংশ উচ্চ আৰু নিম্ন সমতল ভূমিৰে আৱৰা। গতিকে মহাদেশখনৰ এনে ভূ-প্ৰাকৃতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি ইয়াক প্ৰধানকৈ চাৰিটা ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি— (১) বৰ্কি পাৰ্বত্য অঞ্চল, (২) বিশাল উচ্চ সমভূমি অঞ্চল, (৩) আপেলেছিয়ান উচ্চভূমি অঞ্চল আৰু (৪) উপকূলীয় সমতল ভূমি অঞ্চল। মহাদেশৰ পশ্চিম অংশত আলঙ্কৰ পৰা মেক্সিকো পৰ্যন্ত উত্তৰা-দক্ষিণাকৈ থকা সুউচ্চ নৱীন ভংগিল পৰ্বত শ্ৰেণীৰে বৰ্কি পাৰ্বত্য অঞ্চল গঠিত। এই অঞ্চলটো ঝঁক্কা বেঞ্জ, আলঙ্কৰ পৰ্বতশ্ৰেণী, মেকেঞ্জি, কষ্টৰেঞ্জি, কাস্কেড,

ছিয়েৰা নেতাডা, ছিয়েৰা মাড়ে আদি বহু পর্বতশ্রেণীৰ সমষ্টি। অবশ্যে এই অঞ্চলটো মূলতঃ দুটা উত্তৰা-দক্ষিণা সমান্তৰাল পর্বতশ্রেণীৰে গঠিত— (১) পূৰ্বৰ ৰকি পর্বতশ্রেণী আৰু (২) পশ্চিমৰ উপকূলৱৰ্তী কাঙ্ক্ষেড, ছিয়েৰা নেতাডা আৰু কষ্ট ৰেঞ্জ পর্বতশ্রেণী। আনহাতে ৰকি পাৰ্বত্য অঞ্চলৰ পূৰ্বে আৰু আপেলেছিয়ান উচ্চভূমিৰ পশ্চিমে অবস্থিত কানাডাৰ উত্তৰ অংশৰ পৰা মেঞ্জিকো উপসাগৰলৈকে বিস্তৃত ক্ষয়জাত মালভূমি আৰু পলসুৱা সমভূমি ক্ষেত্ৰটোক বিশাল সমভূমি বোলা হয়। এই অঞ্চলৰ দক্ষিণ অংশটো মিছিছিপি, মিছৌৰী, অ'হিঅ' আদি বিশাল নদীয়ে পলসুৱা সমতল ভূমিলৈ রূপান্তৰ কৰিছে। সেয়ে যুক্ত্বান্তৰ এই অঞ্চল কৃষিৰ বাবে বৰ উপযোগী। মহাদেশৰ পূৰ্ব অংশত উত্তৰে নিউফাউণ্ডলেণ্ডৰ পৰা দক্ষিণে ফ্ৰেৰিডা পৰ্যন্ত বিস্তৃত পৰ্বত-পাহাৰ, ঠেক উপত্যকা, ভগ্ন মালভূমি আদিৰে গঠিত কিছু ওখোৱা-মোখোৱা অঞ্চলটোকে আপেলেছিয়ান উচ্চভূমি বোলা হয়। এই অঞ্চলৰ সৰ্বোচ্চ অংশৰ উচ্চতা কেৱল ১৯১৭ মিটাৰ (মাউণ্ট রাষ্ট্ৰিংটন)। এই অঞ্চলৰ দক্ষিণ অংশত এলিঘেনি আৰু বুৰিজ পৰ্বতশ্রেণী আছে। এই অঞ্চলটোৱেই খনিজ সম্পদ আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়ণত যথেষ্ট আগবঢ়া। আনহাতে আপেলেছিয়ান উচ্চভূমি অঞ্চলৰ পূৰ্বে থকা আটলাণ্টিক মহাসাগৰ উপকূলৱৰ্তী উত্তৰে ন'ভাস্কটিয়াৰ পৰা দক্ষিণে পানামা লৈকে বিস্তৃত সমতল ভূমিখণ্ডকে উপকূলীয় সমতল ভূমি অঞ্চল বোলে। এই অঞ্চলটো কেইবাখনো বিশাল নদীৰ মোহনাৰ উপৰি বহুতো জলাহ ভূমি আৰু অৱগ্রেডে ভৰা। এই অঞ্চলটো খনিজ তেল, প্রাকৃতি গেছ, লৱন আদি সম্পদেৰে চহকী। কেলিফোর্নিয়াৰ ঠেক উপকূলীয় সমভূমিৰ বাহিৰে পশ্চিম উপকূলত বিস্তৃত সমভূমি নাই। পশ্চিমে আলস্কাৰ পৰা পূৰ্বে নিউফাউণ্ডলেণ্ডলৈকে থকা উত্তৰাংশৰ উপকূলভূমি বহু পৰিমাণে ভগ্ন। ইয়াৰোপৰি মহাদেশখনৰ উত্তৰ আৰু দক্ষিণ-পূৰ্ব অংশত অজন্ত সৰু-বৰ দীপ আছে।

উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশত বহুতো নদ-নদী আৰু হুদ আছে। নদীসমূহৰ ভিতৰত মিছৌৰি, মিছিছিপি, যুকুম, মেকেঞ্জি, বিওগ্রেণে, ৰেড,

আৰকান্চাচ, কোলোৰাড', কোলাস্বিয়া; স্নে'ক, ওহিঅ', টেনেছি, হাড্চন, ছেণ্ট লৰেঞ্চ আদি বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। আনহাতে মহাদেশৰ প্ৰধান হৃদসমূহ হ'ল চুপেৰিওৰ, হৰ'ন, মিচিগান, এবি, ওণ্টেৰিও, প্ৰেট বিয়াৰ, প্ৰেট শ্লেভ, উইনিপেগ আৰু প্ৰেট ছল্ট।

অক্ষাংশৰ বিস্তৃতি আৰু উচ্চতাৰ তাৰতম্যৰ বাবে আমেৰিকা মহাদেশৰ জলবায়ু বৈচিত্ৰ্যময়। মনকৰিবলগীয়া যে মহাদেশখনৰ দক্ষিণ অংশত উষ্ণ আৰু সেমেকা নৈৰক্ষিক তথা ক্ৰান্তীয় জলবায়ু আৰু উত্তৰ অংশত অতিপাত শীতল মেৰুদেশীয় জলবায়ু বিৰাজ কৰে। উৰ্দাহৰণস্বৰূপে কানাডাৰ উত্তৰ অঞ্চলত তুন্দ্ৰা জলবায়ুৰ বাবে বৃষ্টিপাততকৈ তুষাবপাত বেছিকৈ হয়। মহাদেশখনৰ উত্তৰ-পূব আৰু দক্ষিণ-পূব উপকূলত বাৰ্ষিক বৃষ্টিপাত ১৫০ চেণ্টিমিটাৰৰ পৰা ২৫০ চেণ্টিমিটাৰ পৰ্যন্ত হয়। কিন্তু পশ্চিমৰ পাৰ্বত্য অঞ্চলত বৃষ্টিপাতৰ পৰিমাণ যথেষ্ট কম।

উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশ প্ৰাকৃতিক সম্পদত বৰ চহকী। মহাদেশখনৰ মধ্যভাগত থকা বিস্তীৰ্ণ সমভূমি অঞ্চলত প্ৰচুৰ পৰিমাণে ঘেঁছ, মাকে, বাৰ্লি আদি খাদ্য শস্য উৎপন্ন হয়। যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ দক্ষিণ অংশৰ সমতল ভূমিত কপাহ খেতি হয়। আনহাতে ৰকি পৰ্বত অঞ্চলত পশু পালন আৰু পশ্চিম উপকূল অঞ্চলত ভেঁৰা পালন আৰু ফল-মূল উৎপাদন কৰা হয়। মহাদেশখনত লো, নিকেল, ক'বাল্ট, মাইকা আদি খনিজ সম্পদৰ উপৰি কানাডা, যুক্তৰাষ্ট্ৰ আৰু মেক্সিকোত যথেষ্ট পৰিমাণে কয়লা, পেট্ৰ'লিয়াম আৰু প্ৰাকৃতিক গেছ উৎপাদন হয়। উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশৰ বিশেষকৈ কানাডাই জলবিদ্যুৎ শক্তি উৎপাদনত যথেষ্ট অগ্ৰগতি লাভ কৰিছে।

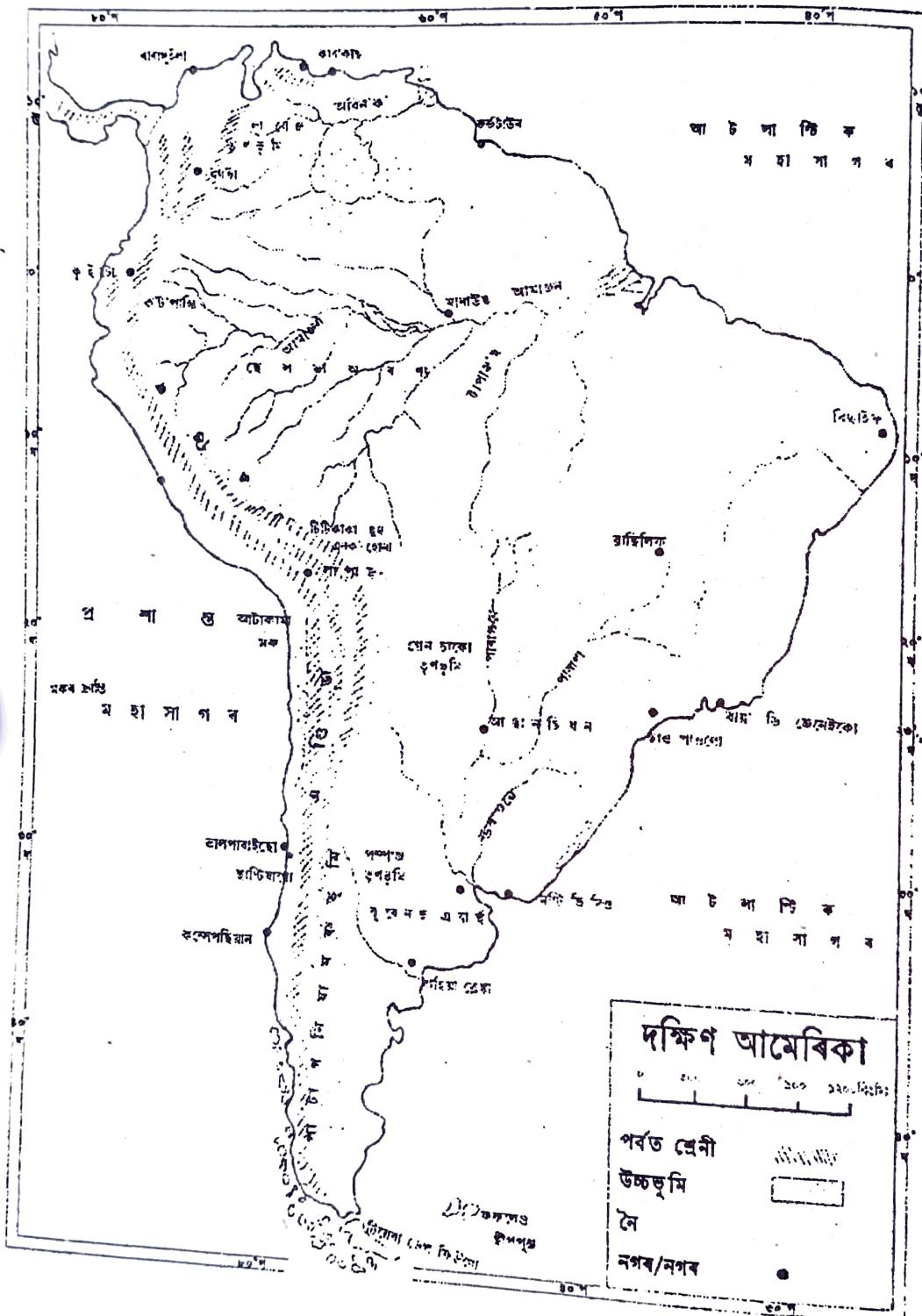
যদিও ৰে'ড ইণ্ডিয়ানসকল আমেৰিকাৰ আদিম অধিবাসী, তেওঁলোকৰ সংখ্যা কানাডা আৰু যুক্তৰাষ্ট্ৰত যথেষ্ট কম। কাৰণ ইয়াৰ বেছিভাগ মানুহেই ইউৰোপ মহাদেশৰ। ২০০৭ বৰ্ষৰ আনুমানিক তথ্য অনুসৰি উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশৰ মুঠ জনসংখ্যা প্ৰায় ৫২৩ নিযুত। ইয়াৰ জনসংখ্যাৰ বিতৰণ যথেষ্ট অসম। কেৱল যুক্তৰাষ্ট্ৰতে মহাদেশখনৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ ৫৮ শতাংশ বাস কৰে। উল্লেখযোগ্য যে মহাদেশৰ গড়

জনসংখ্যার ঘনত্বের (পতি বর্গ কিলোমিটারত ১৫ জন) বিপরীতে যুক্তবাহ্নিতে
৩১ জন, মধ্য আমেরিকাত ৬০ জন আৰু কেবিবিয়ান দ্বীপপুঁজি ১৭১
জন। মহাদেশের আপেলেছিয়ান উচ্চভূমি আৰু পূব উপকূলীয় অঞ্চলত
অৱশ্যে দ্রুত ওদ্যোগীকৰণ আৰু নগৰীকৰণৰ ফলত জনসংখ্যার ঘনত্ব
যথেষ্ট বৃদ্ধি পাইছে। মহাদেশের মুঠ জনসংখ্যার প্রায় ৭৭ শতাংশ নগৰবাসী।
উত্তর আমেরিকাৰ প্ৰধান মহানগৰসমূহৰ ভিতৰত বষ্টন, নিউইয়র্ক,
ফিলাডেলফিয়া, বাল্টম'ৰ, ৱাশিংটন, লছ এঞ্জেলচ, আটলান্টা, কুইবেক,
চান ফান্সিচকো, মণ্ট্রিল, অটোৱা, টৰণ্টো, উইনিপেগ, মেক্সিকো চিটি,
মিনিয়া পলিছ, চিকাগো, হাভানা, ছেইন্ট লুইছ, হোষ্টন আদি বিশেষভাৱে
উল্লেখযোগ্য। ইয়াৰ ভিতৰত জনসংখ্যা হিচাপে মেক্সিকো চিটি বিশ্বৰ
দ্বিতীয় বৃহত্তম (২২.৮ নিযুত), নিউ ইয়াৰ্ক চতুর্থ বৃহত্তম (২১.৯ নিযুত)
আৰু লছ এঞ্জেলছ ষষ্ঠ বৃহত্তম মহানগৰী (১৩.২ নিযুত)।

দক্ষিণ আমেরিকা মহাদেশ

উত্তৰ আমেরিকা মহাদেশৰ ঠিক দক্ষিণে অৱস্থিত মহাদেশখনেই হ'ল
দক্ষিণ আমেরিকা। ই উত্তৰে 12° উত্তৰ অক্ষাংশৰ পৰা দক্ষিণে 55° দক্ষিণ
অক্ষাংশ আৰু পূবে 35° পশ্চিম দ্রাঘিমাংশৰ পৰা পশ্চিমে 81° পশ্চিম
দ্রাঘিমাংশৰ মাজত অৱস্থিত। মহাদেশখনৰ আকৃতি এটা ওভোতা গ্ৰিভুজৰ
দৰে। অৰ্থাৎ ইয়াৰ উত্তৰ অংশ যথেষ্ট বহুল আৰু দক্ষিণ অংশ অতি ঠেক।
উত্তৰা-দক্ষিণাকৈ ই প্রায় ৭,৫০০ কিলোমিটাৰ আৰু পূবা-পশ্চিমাকৈ প্রায়
৫,১০০ কিলোমিটাৰ। মহাদেশখনৰ মুঠ মাটিকালি প্রায় ১৮ নিযুত বৰ্গ
কিলোমিটাৰ, অৰ্থাৎ ভূ-খণ্ডৰ ১২.২ শতাংশ। দক্ষিণ আমেরিকা মহাদেশৰ
উত্তৰে উত্তৰ আমেরিকা, কেবিবিয়ান সাগৰ আৰু আটলান্টিক মহাসাগৰ;
দক্ষিণে দক্ষিণ মহাসাগৰ; পশ্চিমে প্ৰশান্ত মহাসাগৰ আৰু পূবে আটলান্টিক
মহাসাগৰে আগুৰি আছে। দক্ষিণ আমেরিকা মহাদেশৰ অন্তৰ্গত দেশসমূহৰ
ভিতৰত কলম্বিয়া, ভেনেজুৱেলা, ব্ৰাজিল, ইকুৱেডোৰ, পেৰু, বলিভিয়া,
আর্জেন্টিনা, চিলি আদি বিশেষভাৱে উল্লেখনীয়। অৱশ্যে ৮.৫৪ নিযুত
বৰ্গ কিলোমিটাৰ মাটিকালিবে (মহাদেশৰ ৪৭ শতাংশ) ব্ৰাজিলেই হ'ল
মহাদেশখনৰ বৃহত্তম আৰু বিশ্বৰ পঞ্চম বৃহৎ দেশ।

Daily Assam. Com

চিত্র-৩.০৯ দক্ষিণ আমেরিকা

দক্ষিণ আমেরিকা মহাদেশের ভূ-প্রকৃতি বৈচিত্র্যপূর্ণ। ইয়াত উচ্চ পর্বত্য ভূমি, নদী-গঠিত সমভূমি, মালভূমি, উপকূলীয় সমভূমি, দ্বীপ, মরুভূমি আদি প্রায় সকলোবোৰ ভূ-অৱয়বেই আছে। দক্ষিণ আমেরিকার পশ্চিম অংশ উত্তরা-দক্ষিণাকৈ পানামা যোজকৰ পৰা হৰ্ণ অন্তৰীপলৈকে সুউচ্চ এণ্ডিজ ভংগিল পৰ্বতমালাই আৱৰি আছে। উল্লেখযোগ্য যে ই পৃথিবীৰ দীৰ্ঘতম (প্ৰায় ৮০০০ কিলোমিটাৰ) পৰ্বতশ্ৰেণী। উচ্চতাৰ ক্ষেত্ৰতো হিমালয়ৰ পৰ্বতশ্ৰেণীৰ পিছতে এণ্ডিজৰ স্থান। ইয়াৰ উচ্চতম শৃংগটো হৈছে একানকাণ্ডা (৭০২০ মিটাৰ)। মহাদেশৰ মধ্য-পূব অংশত বিস্তীৰ্ণ ব্ৰাজিলিয়ান মালভূমি অৱস্থিত। আনহাতে এণ্ডিজ পৰ্বতমালাৰ কাষৰীয়া অঞ্চলৰ উত্তৰ অংশত ইকুৱেড'ৰ মালভূমি আৰু দক্ষিণ অংশত পাৰাগা-পেটাগ'নিয়া মালভূমি আছে। দক্ষিণ আমেরিকাৰ প্ৰশান্ত আৰু আটলান্টিক দুয়োটা উপকূলৰে সমভূমি ঠেক। আনহাতে অৱিনিক', আমাজান, পাৰাগা, পাৰাগুৱে আৰু উৰুগুৱে নদী আৰু ইয়াৰ উপনৈসমূহে প্ৰায় সমগ্ৰ মহাদেশতে বিস্তৃত সমভূমিৰ সৃষ্টি কৰিছে। এনে সমভূমিৰ উত্তৰাংশৰ অৱিনিক' অৱবাহিকাত লানোজ নামৰ ঘাঁহনি, মধ্যাংশৰ নৈৰক্ষিক জলবায়ুৰ অন্তৰ্গত আমাজান অৱবাহিকাত ছেলভা নামৰ অট্য অৱণ্য আৰু দক্ষিণৰ পাৰাগুৱে-পাৰাগা-উৰুগুৱে অৱবাহিকাত কম্পোজ, গ্ৰেণচাকো আৰু পম্পাচ নামৰ পৃথিবী বিখ্যাত নাতিশীতোষণ ঘাঁহনি অঞ্চল আছে। এণ্ডিজ পৰ্বতমালাৰ একেবাৰে বৃষ্টিহীন অংশত আটাকামা উষণ মৰুভূমি আৱৰি পাটাগ'নিয়া নাতিশীতোষণ মৰুভূমি আছে। উল্লেখনীয় যে পৃথিবীৰ উচ্চতম স্থানত অৱস্থিত বৃহৎ হুদ তিতিকাকাও (Titicaca Lake) এই মহাদেশতে আছে।

ভূ-প্রকৃতিৰ দৰে দক্ষিণ মহাদেশৰ জলবায়ুও বৈচিত্ৰময়। ইয়াত নৈৰক্ষিক উষণ আৰু আৰ্দ্ধ জলবায়ুৰ পৰা আৰস্ত কৰি, ক্ৰান্তীয় জলবায়ু, ভূমধ্যসাগৰীয় জলবায়ু, শুষ্ক মৰু জলবায়ু, দক্ষিণাংশত নাতিশীতোষণ তথা শীতল জলবায়ু, এণ্ডিজ পৰ্বতমালাৰ উচ্চাংশত শীতল জলবায়ু আদি প্ৰায় সকলো প্ৰকাৰৰ জলবায়ু এই মহাদেশত বিৰাজ কৰে। নৈৰক্ষিক আৰু

ক্রান্তীয় জলবায়ুর বাবে মহাদেশখনৰ প্রায় ৪০ শতাংশই অবণ্যবৃত।

দক্ষিণ আমেরিকা মহাদেশখন কৃষি আৰু প্রাকৃতিক সম্পদত চহকী। ইয়াৰ উত্তৰ-মধ্য অংশ, বিশেষকৈ ব্ৰাজিলত কপাহ, কুঁহিয়াৰ, ধপাত, কফি, কক আদি প্ৰচুৰ পৰিমাণে উৎপাদন হয়। উল্লেখযোগ্য যে ব্ৰাজিল কুঁহিয়াৰ আৰু কফি উৎপাদনত বিশ্বত প্ৰথম স্থান অধিকাৰ কৰিছে। আৰ্জেন্টিনাৰ সাৰুৱা মাটিত প্ৰচুৰ ঘেঁছ, বাৰ্লি, গোমধান আৰু গৰুৰ বাবে উৎকৃষ্ট ঘাঁহৰ খেতি কৰা হয়। সেয়ে মহাদেশখনৰ এই অঞ্চলটো গো-পালন আৰু গো-মাংস উৎপাদনত পৃথিৰী বিখ্যাত। খনিজ সম্পদ যেনে— প্ৰেলিয়াম, টিন, কয়লা, ক্ৰ'মাইট, গ্ৰেফাইট, মেংগানিজ, সোণ, ৰূপ, হীৰা, প্লেটিনাম, তাম আদিৰ ক্ষেত্ৰতো দক্ষিণ আমেরিকা কিছু চহকী। অৱশ্যে উদ্যোগীকৰণৰ ক্ষেত্ৰত এতিয়াও যথেষ্ট পিছ পৰি আছে।

মহাদেশৰ অধিকাংশ মানুহেই আদিমবাসী ৰে'ড ইণ্ডিয়ান আৰু ইউৰোপীয় মূলৰ। আৰ্থ-সামাজিক দিশত পিছপৰা ৰে'ড ইণ্ডিয়ানসকল এতিয়াও আমাজান অৱবাহিকাৰ গভীৰ অৱণ্যত চিকাৰ আৰু ফল-মূল সংগ্ৰহ কৰি জীৱন নিৰ্বাহ কৰে। ইয়াৰ জনবসতি সেৰেঙো। অৱশ্যে উপকূল অঞ্চলত জন বসতি কিছু ঘন। ২০০৭ বৰ্ষৰ আনুমানিক তথ্য অনুসৰি দক্ষিণ আমেরিকাৰ মুঠ জনসংখ্যা হ'ল ৩৮১ নিযুত, অৰ্থাৎ বিশ্বৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ ৫.৭৫ শতাংশ। ইয়াৰ জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব প্ৰতি বগকিলোমিটাৰত কেৱল ২১ জন। মহাদেশখনৰ ভিতৰত ১৮৯ নিযুত জনসংখ্যাৰে (মহাদেশৰ প্রায় ৫০ শতাংশ) ব্ৰাজিলেই হ'ল জনবহুল দেশ। পূব উপকূলত অৱস্থিত বন্দৰ আৰু শিল্প-উদ্যোগৰ কেন্দ্ৰ যেনে— ৰেচিফ, ছালভাড'ৰ, ৰিওডি জেনেইৰো, চাওপাওলো, ম'টেভিডিও, বুৰেঞ্চ এয়াৰ্ছ, বাহিয়া ব্লাক্ষা, পট্ৰ এলেগ্ৰে আদি একো একোটা উল্লেখযোগ্য মহানগৰী। প্রায় ২০ নিযুত জনসংখ্যাৰে ব্ৰাজিলৰ চাও পাওলো মহাদেশখনৰ বৃহত্তম আৰু বিশ্বৰ পঞ্চম বৃহৎ মহানগৰী। পশ্চিম উপকূলত অৱস্থিত নগৰসমূহৰ ভিতৰত গুৱায়াকুইল, লিমা, ছান্টিয়াগো আদিয়েই বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। মহাদেশৰ ৮০ শতাংশ লোক নগৰত বাস কৰে। ইয়াৰ গড় জনমূৰি জাতীয় আয় ৮৭৯০ আমেৰিকান ডলাৰ।

ওছেনিয়া মহাদেশ

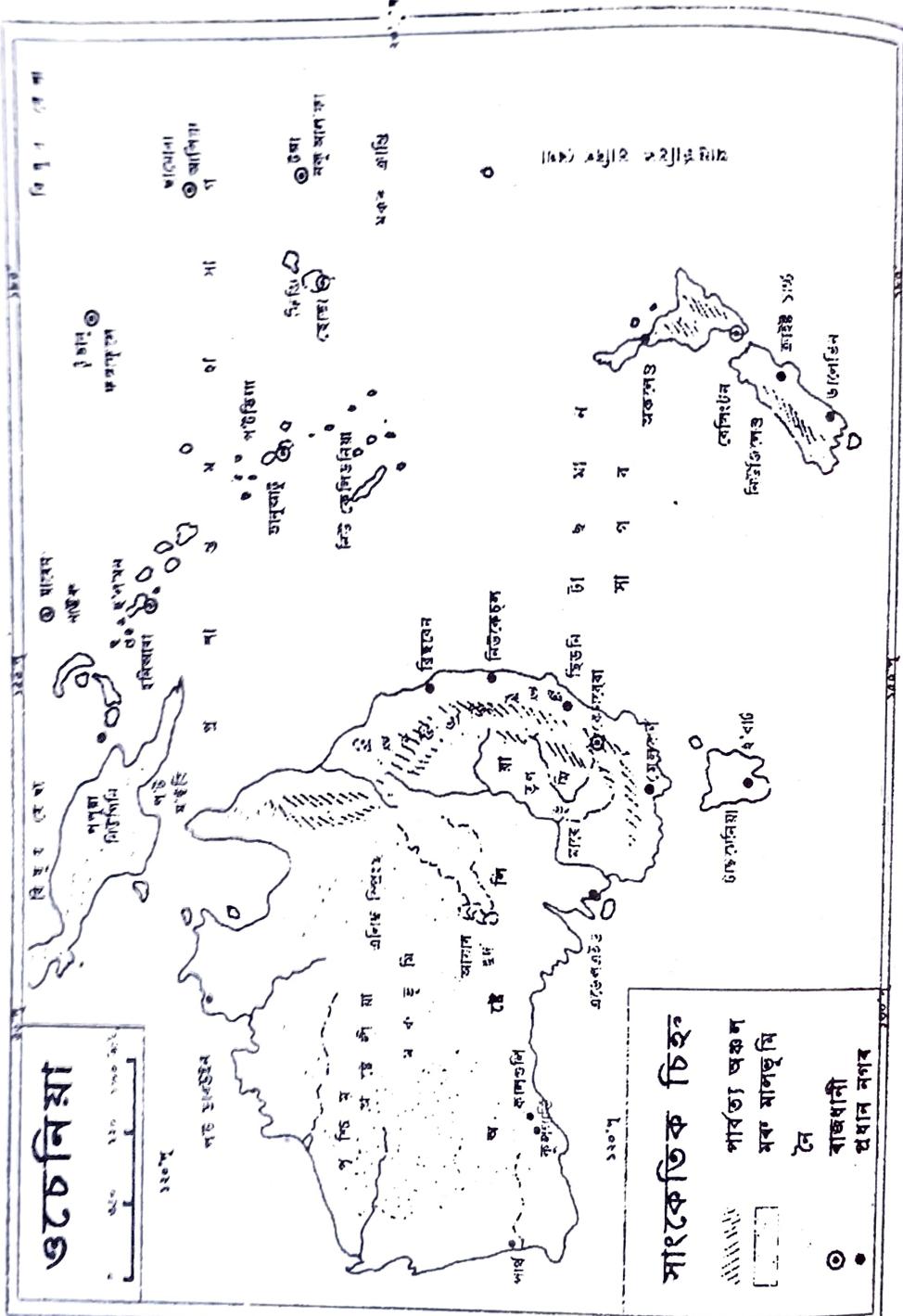
অস্ট্রেলিয়া মহাদ্বীপকে ধৰি দক্ষিণ-পশ্চিম প্রশান্ত মহাসাগরত অৱস্থিত নিউজিলেণ্ড, টাচমানিয়া, নিউগিনি আদি বহুতো সৰু-ডাঙুৰ দ্বীপসমূহকলৈ ওছেনিয়া মহাদেশ গঠিত। এই মহাদেশখন এছিয়া মহাদেশৰ দক্ষিণে সম্পূৰ্ণভাৱে পৃথিৱীৰ দক্ষিণ গোলার্ধত অৱস্থিত। ই উত্তৰে 0° নিৰক্ষীয় বেখাৰ পৰা দক্ষিণে 48° দক্ষিণ অক্ষাংশলৈ আৰু পশ্চিমে 113° পূব দ্রাঘিমাংশৰ পৰা পূবে প্ৰায় 180° দ্রাঘিমাংশলৈ বিস্তৃত। উল্লেখযোগ্য যে 7.7 নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ মাটিকালিবে। অস্ট্রেলিয়াই এই মহাদেশৰ বৃহত্তম আৰু পৃথিৱীৰ ষষ্ঠ বৃহৎ দেশ। ইয়াৰ উপকূলৰ দৈৰ্ঘ্য প্ৰায় $10,000$ কিলোমিটাৰ অস্ট্রেলিয়া, নিউজিলেণ্ড, টাচমানিয়া, নিউগিনি আৰু অন্যান্য বহু দ্বীপসমূহক সামৰি ওছেনিয়া মহাদেশৰ ভূমিভাগৰ মুঠ মাটিকালি প্ৰায় 9 নিযুত বৰ্গ কিলোমিটাৰ। এইদৰে ওছেনিয়াখন পৃথিৱীৰ ক্ষুদ্ৰতম মহাদেশ। ইয়াৰ উত্তৰে দক্ষিণ-পূব এছিয়াৰ জাভা-সুমাত্ৰা-ছেলেবিচ দ্বীপসমূহ আৰু প্ৰশান্ত মহাসাগৰ, দক্ষিণে দক্ষিণ মহাসাগৰ আৰু এণ্টাৰ্কটিকা, পূবে প্ৰশান্ত মহাসাগৰ আৰু পশ্চিমে ভাৰত মহাসাগৰ। অৰ্থাৎ ওছেনিয়া মহাদেশৰ প্ৰধান ভূ-খণ্ড অস্ট্রেলিয়া আৰু অন্যান্য দ্বীপসমূহৰ চাৰিওফালে প্ৰশান্ত মহাসাগৰে আগুৰি আছে। প্ৰশান্ত মহাসাগৰীয় অঞ্চলত থকা প্ৰধান দেশ অস্ট্রেলিয়া, নিউজিলেণ্ড আৰু টাচমানিয়াৰ বাহিৰে বাকী দ্বীপসমূহক মাইক্ৰনেছিয়া (ইন্দোনেছিয়া আৰু পাপুৱা নিউগিনিৰ উত্তৰত থকা উত্তৰ মেরিয়ানা দ্বীপপুঞ্জ, মাৰ্শাল দ্বীপপুঞ্জ, গুৱাম, কেৰোলিন দ্বীপপুঞ্জ, গিলবাৰ্ট আদি), মেলানেছিয়া (ইন্দোনেছিয়াৰ পূবত থকা পাপুৱা নিউগিনি, ছলমন দ্বীপপুঞ্জ, নিউকেলেড'নিয়া, নিউ হেব্ৰিড'ছ আদি) আৰু প'লিনেছিয়া (হাৰাই দ্বীপপুঞ্জ, কুক দ্বীপপুঞ্জ, আমেৰিকান ছেম'ডা, ছোচাইটি দ্বীপপুঞ্জ, ফ্ৰেঞ্চ প'লিনেছিয়া, মার্কুইচাচ দ্বীপপুঞ্জ, টোকেলাউ দ্বীপপুঞ্জ আদি) অঞ্চল হিচাপে বিভক্ত কৰা হৈছে।

ওছেনিয়া মহাদেশৰ মূল ভূ-খণ্ড অস্ট্রেলিয়া এটা প্ৰাচীন মালভূমি। ইয়াৰ চাৰিওফালে ঠেক উপকূলীয় সমভূমি আছে। অৱশ্যে উত্তৰ উপকূলখন

০৪

আধুনিক ভূগোল

Daily Assam.Com

চিত্র-৩.১০ ওছেনিয়া

যথেষ্ট বহল। ইয়াৰ মাজভাগৰ পৰা পশ্চিমলৈ এখন বিস্তৃত মৰুভূমি অঞ্চল। অস্ট্ৰেলিয়াৰ পূব অংশটো প্ৰেট ডিভাইডিং ৰেঞ্জ আৰু স্ন'বি মাউণ্টেইনে সৃষ্টি কৰা উচ্চভূমি অঞ্চল। এই অঞ্চলক অস্ট্ৰেলিয়ান আল্পছ বুলিও জনা যায়। কিন্তু অস্ট্ৰেলিয়াৰ মধ্য-পূব অংশটো অৰ্ধমৰু সমতল ভূমিৰে আৱৰা। ই উত্তৰৰ কাৰ্পেটেৰিয়া সমতলৰ পৰা ক্ৰমে দক্ষিণে ছিম্পছন মৰু, টুৱার্ট মৰু আৰু মূৰে-ডালিং সমতলহৈ দক্ষিণ উপকূলৰ লগত সংযুক্ত। কাৰ্পেটেৰিয়া অঞ্চলটো অৰণ্যময়। আনহাতে মূৰে-ডালিং সমতলভূমি ভেড়া-ছাগলীৰ ঘাঁহনি আৰু ঘেঁহ, মাকৈ, শাক-পাচলিৰ বাবে বিখ্যাত। মধ্য আৰু পশ্চিম অংশত থকা মৰুভূমি অঞ্চলৰ মাজে মাজে লুনীয়া পানীৰ হুদো আছে। এনে হুদসমূহৰ ভিতৰত বালি, কাৰনেজি, মেকে, ইয়োৰে আদি উল্লেখযোগ্য। অস্ট্ৰেলিয়াত নৈৰ সংখ্যা যথেষ্ট কম। ইয়াৰ সৰ্ববৃহৎ নৈ দুখন হ'ল মূৰে আৰু ডালিং। অন্য নৈবোৰৰ ভিতৰত বেলিয়াঙ্গো, ফিট্জৰয়, ফিন্ল গোর্চ, ভিস্টোৰিয়া, ছোৱান আদি উল্লেখযোগ্য। অস্ট্ৰেলিয়াখন সম্পূৰ্ণভাৱে দক্ষিণ গোলার্ধত অৱস্থিত বাবে ইয়াত নৱেষ্বৰ মাহৰ পৰা ফেৰুৱাৰীলৈ গ্ৰীষ্মকাল আৰু মে মাহৰ পৰা আগষ্টলৈ শীতকাল বিৰাজ কৰে। দেশখনৰ দক্ষিণ-পূব আৰু দক্ষিণ-পশ্চিম অংশত ভূমধ্য সাগৰীয় জলবায়ুৰ বাবে শীতকালত বৰষুণ হয়। অৱশ্যে দেশৰ মধ্যাংশৰ পৰা পশ্চিমলৈ বৃষ্টিহীন মৰু অৱস্থা বিৰাজ কৰে। অস্ট্ৰেলিয়াৰ উত্তৰাংশত বিষুবীয় প্ৰভাৱৰ বাবে ইয়াত প্ৰায় গোটেই বছৰেই বৰষুণ হয়।

অস্ট্ৰেলিয়াখন পৃথিবীৰ আন প্ৰধান ভূ-খণ্ডৰ পৰা পৃথক বাবে ইয়াৰ উত্তিদ আৰু জীৱ-জন্তু কিছু সুকীয়া ধৰণৰ। ইয়াৰ দক্ষিণ-পূব আৰু পূব উপকূলত গড়ে বছৰি ৮০ ছেণ্টিমিটাৰ বৰষুণ হয় বাবে ইয়াত ঘেঁহ খেতি হয়। এই অঞ্চলৰ অন্য প্ৰধান শস্যসমূহ হ'ল কুঁহিয়াৰ, মাকৈ, ধান, আলু আৰু ধপাত। কিন্তু ভূমধ্যসাগৰীয় জলবায়ুৰ অন্তৰ্গতি অঞ্চলত প্ৰচুৰ শাক-পাচলি আৰু ফল-মূল উৎপন্ন হয়। ডাউনছ ঘাঁহনিত বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰে ঘাঁহৰ খেতি কৰি ইয়াত ভেঁড়া আৰু গো-মাংস আৰু উণ উৎপাদন কৰি সমগ্ৰ পৃথিবীতে ৰপ্তানি কৰা হয়। এই ক্ষেত্ৰত অস্ট্ৰেলিয়াৰ স্থান সমগ্ৰ পৃথিবীত প্ৰথম। অস্ট্ৰেলিয়াত কয়লা, লো, এলুমিনিয়াম, সোণ, ৰূপ, নিকেল, পেট্ৰোলিয়াম আৰু প্ৰাকৃতিক গেছো কিছু পৰিমাণে উৎপাদন হয়। এই খনিজ সম্পদৰ ভিত্তিত অস্ট্ৰেলিয়াৰ উপকূলীয় অঞ্চলত তীখা, তেল

শোধনাগার, ইঞ্জিনিয়ারিং, জাহাজ নির্মাণ, কপাহী বস্ত্র বয়ন আদির বহতো উদ্যোগ-প্রতিষ্ঠান গঢ়ি উঠিছে।

ওছেনিয়া মহাদেশের অন্তর্গত অন্য দ্বীপ বা দ্বীপপুঁজির ভিতৰত নিউজিলেণ্ড, পাপুৱা-নিউগিনি, ছ'ল'মন দ্বীপপুঁজি, ফিজি আৰু হারাই দ্বীপপুঁজি প্ৰধান। অস্ট্ৰেলিয়াৰ উত্তৰত বিশুৰ অঞ্চলত অৱস্থিত পাপুৱা-নিউগিনি ওছেনিয়াৰ দ্বিতীয় বৃহৎ দেশ। ইয়াৰ ভূ-অবয়ৰ পাৰ্বত্য আৰু জলবায়ু উষ্ণ আৰু আৰ্দ্র। ইয়াৰ অধিবাসীসকলৰ বেছিভাগেই ঝুম খেতি কৰি এক অঘৰী জীৱন-যাপন কৰে। নিউজিলেণ্ড হ'ল ওছেনিয়া মহাদেশের তৃতীয় বৃহৎ দেশ। ই অস্ট্ৰেলিয়াৰ দক্ষিণ-পূবত ঘাইকৈ নৰ্থ আইলেণ্ড আৰু ছাউথ আইলেণ্ড নামৰ দুটা দ্বীপেৰে গঠিত। এই দুয়োটা দ্বীপেই পৰ্বত-পাহাৰে আৱৰা। অৱশ্যে নৰ্থ আইলেণ্ড পাৰ্বত্য অঞ্চল যথেষ্ট চাপৰ হোৱা বাবে অস্ট্ৰেলিয়াৰ দৰে ইয়াতো ভেঁৰা আৰু গো-পালন বাণিজ্যিক ভিত্তিত কৰা হয়। কিন্তু ছাউথ আইলেণ্ডত থকা সু-উচ্চ ছাউদাৰ্গ আল্লছ নামৰ পৰ্বত শ্ৰেণীত বছৰটোৰ প্ৰায়েই বৰফাবৃত হৈ থাকে। নিউজিলেণ্ডৰ অৰ্থনীতি কৃষি ভিত্তিক হ'লেও ইয়াত ভালেমান শিল্প-উদ্যোগ গঢ়ি উঠিছে। ছল'মন দ্বীপপুঁজি মেলানেছিয়া অঞ্চলৰ অন্তর্গত কৃষি নিৰ্ভৰশীল দেশ। ইয়াৰ বৌগেনভিনেত যথেষ্ট পৰিমাণে তাম, ৰূপ, সোণ, দস্তা, সীহ আদি খনিজ পদাৰ্থ পোৱা যায়। মেলানেছিয়াৰ পূব অংশত দুটা ডাঙৰ আৰু প্ৰায় ১০০ টা সৰু দ্বীপেৰে গঠিত হৈছে ফিজি দ্বীপপুঁজি। ইয়াত ভাৰতীয় মূলৰ বহতো লোকে কুঁহিয়াৰ আৰু অন্যান্য শস্যৰ উৎপাদনৰ জৰিয়তে জীৱন নিৰ্বাহ কৰিছে। পলিনেছিয়াৰ অন্তর্গত কিন্তু আমেৰিকা যুক্তবাস্তুৰ ৫০ তম ৰাজ্য হিচাপে হারাই দ্বীপপুঁজিৰ ভূ-অৱয়ৰ যথেষ্ট পাহাৰীয়া।

ওছেনিয়া মহাদেশৰ লোকসকল বিভিন্ন জনগোষ্ঠীৰ। কিন্তু বেছি ভাগেই ইউৰোপীয় মূলৰ। ২০০৭ বৰ্ষৰ আনুমানিক তথ্য অনুসৰি ওছেনিয়া মহাদেশৰ মুঠ জনসংখ্যা প্ৰায় ৩৫ নিযুত। ইয়াৰে ২১ নিযুত (অৰ্থাৎ মহাদেশৰ জনসংখ্যাৰ ৬০ শতাংশ) লোক কেৱল অস্ট্ৰেলিয়াতে বাস কৰে। কিন্তু জনসংখ্যাৰ বিতৰণ মহাদেশখনৰ সকলোতে একে নহয়। ইয়াৰ জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব প্ৰতি বৰ্গ কিলোমিটাৰত মাত্ৰ ৪ জন। ইয়াৰ অন্তৰ্গত নিউগিনিত ১৪ জন, ফিজিত ৪৭ জন আৰু নাওৰুত ৬৬৭ জন। ওছেনিয়াৰ

নগরসমূহৰ ভিতৰত অস্ট্রেলিয়াৰ ব্ৰিচবেন, ছিডনি (বৃহত্তম মহানগৰী),
কেনবেৰা (ৰাজধানী মহানগৰ), মেলবৰ্ণ, এডেলেইড আৰু পাৰ্থ
নিউজিলেণ্ডৰ অকলেণ্ড (বৃহত্তম নগৰ), হেমিল্টন আৰু ৱেলিংটন, পাপুৱা-
নিউগিনিৰ পট মৰ্টবি (ৰাজধানী নগৰ), ফিজি দ্বীপপুঁজিৰ ছুভা (ৰাজধানী
নগৰ) আৰু হাৰাই দ্বীপপুঁজিৰ হ'ন'লুলু (ৰাজধানী নগৰ) আদিয়েই
বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। মহাদেশৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ প্ৰায় ৭২ শতাংশ
নগৰবাসী। অস্ট্রেলিয়াত নগৰীয় জনসংখ্যাৰ হাৰ ইয়াতকৈ বেছি (৯১
শতাংশ)। আনহাতে নাওৰুত ১০০ শতাংশই নগৰবাসী। ইয়াৰ গড় জনমূৰি
জাতীয় আয় ২৩,৩২০ আমেৰিকান ডলাৰ।

অনুশীলনী

- ১। অঞ্চল বুলিলে কি বুজা? ভূগোল অধ্যয়নত অঞ্চলৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে
ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱা।
- ২। ভূ-পৃষ্ঠত অঞ্চল কেনেদৰে চিনাত্তকৰণ কৰিব পাৰি ব্যাখ্যা কৰা।
- ৩। সহধৰ্মী অঞ্চল আৰু ক্ৰিয়াত্মক অঞ্চলৰ মাজত পাৰ্থক্য দাঙি ধৰা।
- ৪। পৃথিবীৰ অঞ্চলিক ভূগোল বুলিলে কি বুজা? অনে অধ্যয়নৰ তাৎপৰ্য
কি?
- ৫। 'প্ৰাকৃতিক অঞ্চল' বুলিলে কি বুজা? সমগ্ৰ পৃথিবীক কিমানটা
প্ৰাকৃতিক অঞ্চলত বিভক্ত কৰিব পাৰি? প্ৰতিটোৰে নাম লিখা আৰু
মানচিত্ৰত দেখুওৱা।
- ৬। প্ৰাকৃতিক অঞ্চল অধ্যয়নৰ জৰিয়তে কেনেকৈ পৃথিবীৰ আঞ্চলিক
ভূগোল সম্পর্কীয় জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰি? চমুকৈ লিখা।
- ৭। পৃথিবীৰ প্ৰতিটো প্ৰাকৃতিক অঞ্চলৰ ভূ-প্ৰাকৃতিক পৰিবেশ সম্পর্কে
লিখা।
- ৮। পৃথিবীৰ বিভিন্ন প্ৰাকৃতিক অঞ্চলসমূহত বিৰাজ কৰা জলবায়ু আৰু
উদ্ধিদ সম্পর্কে আলোচনা কৰা।
- ৯। পৃথিবীৰ বিভিন্ন প্ৰাকৃতিক অঞ্চলত বাস কৰা মানুহৰ জীৱন-প্ৰণালীৰ
এটি বৰ্ণনা দিয়া।
- ১০। পৃথিবীত মহাদেশ কেইখন আৰু কি কি? প্ৰতিখন মহাদেশৰে এটি
চমু ভৌগোলিক পৰিচয় দাঙি ধৰা।

- ১১। পৃথিবীৰ বৃহত্তম মহাদেশ কোনখন? সেই মহাদেশখনৰ ভূ-প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখা।
- ১২। পৃথিবীৰ সৰ্বোচ্চ জনসংখ্যাৰ মহাদেশ কোনখন? সেই মহাদেশৰ জনসংখ্যা আৰু অৰ্থনৈতিক বৈশিষ্ট্যৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখা।
- ১৩। ইউৰোপ মহাদেশৰ ভৌগোলিক বৈশিষ্ট্যসমূহ উল্লেখ কৰা।
- ১৪। উত্তৰ আমেৰিকা মহাদেশৰ ভূ-প্ৰকৃতি আৰু খনিজ সম্পদৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখা।
- ১৫। দক্ষিণ আমেৰিকা মহাদেশৰ নদ-নদী আৰু উত্তিদিৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখা।
- ১৬। পৃথিবীৰ প্ৰধান পৰ্বত শ্ৰেণী আৰু নদীসমূহৰ নাম উল্লেখ কৰি মানচিত্ৰ দেখুওৱা।
- ১৭। আফ্ৰিকা মহাদেশৰ জলবায়ু আৰু জীৱন-নিৰ্বাহ প্ৰণালীৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখা।
- ১৮। পৃথিবীৰ আটাইতকৈ সৰু মহাদেশ কোনখন? সেই মহাদেশখনৰ ভৌগোলিক অৱস্থিতি সম্পর্কে দুআষাৰ লিখা।
- ১৯। চমু টোকা লিখা :
 (ক) পৃথিবীৰ প্ৰধান ঘাঁঠনি অঞ্চলসমূহ
 (খ) নিৰক্ষীয় প্ৰাকৃতিক অঞ্চল
 (গ) ভূমধ্য সাগৰীয় প্ৰাকৃতিক অঞ্চল
 (ঘ) মৌচুমী অঞ্চল
 (ঙ) এছিয়া মহাদেশৰ ভূ-প্ৰকৃতি আৰু জলবায়ু
 (চ) তুন্দা অঞ্চল
 (ছ) পৃথিবীৰ জনসংখ্যা আৰু ইয়াৰ বিতৰণ
 (জ) ক্ৰান্তীয় তৃণভূমি অঞ্চল
 (ঝ) ক্ৰান্তীয় উষ্ণ মৰু অঞ্চল
 (ঝঃ) শীতল সৰলবৰ্গীয় অৱণ্য অঞ্চল।

● ● ●